

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Prof. Dr. Eşref BUHARALI Özel Sayısı/ Special Issue Dedicated to Prof. Dr. Eşref Buharalı,
Kasım/November 2024, ss. 261-276.

Geliş Tarihi–Received Date: 26.08.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 10.10.2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

XVI. YÜZYIL OSMANLI TARİH YAZIMINDA NİZÂRÎ İSMÂİLİLERİ: TERCEME-İ TÂRÎH-İ
GÜZİDE ÖRNEĞİ

 <https://doi.org/10.53718/gttad.1538925>

 ALİ KOZAN*

ÖZ

İranlı tarihçi Hamdullah Müstevfî (d. 1281-82/ö. 1340 sonrası) tarafından kaleme alınan *Târîh-i Güzide*'de yer alan bölümlerden birisi Selçuklu tarihinin temel meseleleri arasında yer alan Nizârî İsmâîlîleri'dir. İlhanlı devri için önemli bir kaynak özelliği taşıyan ve Türk-Moğol tarihinin bir hülasesi olan eser 1330 yılına tarihlendirilir. Hamdullah bu eserini ünlü İlhanlı veziri Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî'nin oğlu Gıyâseddin Muhammed'e ithaf etmiştir. İlgili bölümde Nizârî İsmâîlîleri dünyayı zorbalıkla yöneten sapkın bir mezhep olarak tanımlanmaktadır. Benzer bir yaklaşım yaklaşık iki yüzyıl sonra, 16. yüzyıl Osmanlı tarih yazımında, Şehzade Bayezid'e sunulan *Târîh-i Güzide* çevirilerinde de görülür. *Tercüme*'nin Türkiye kütüphanelerinde iki el yazma nüshası tespit edilmiştir. İlki Kanûnî Sultan Süleyman döneminde Yakûb Paşa tarafından Şehzade Bayezid'e (ö. 969/1562) hediye edilen Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde, ikincisi ise Beyazıt Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Her iki yazma da 2 Ramazan 955 (5 Ekim 1548) tarihinde istinsah edilmiştir. Tercümenin sebebi, belirtildiği üzere, Şehzade Bayezid'in hem dönemin ilmî elitinin hem de halkın tercüme metni okuyup faydalanmasını istemesidir.

Hasan bin Muhammed için kullanılan habîs (aşağılık), yezîd ve hınzır (domuz) gibi ifadeler, onun şariat emirlerini ortadan kaldırdığı ve sapkınlığı yaydığı iddiasının yanı sıra, Nizârî İsmâîlîliği ile ilişkilendirilen Mu'tezile'nin Ehl-i Sünnet'in dışında ve Şîî mezhep geleneği içinde konumlandırılması bu durumu yansıtmaktadır. Tercüme metinde, aşırı Şîî eğilimleri veya ahlaki zaafı olan İsmâîlî Nizârî yöneticilerin cehennemden çeşitli katmanlarına indiğini ima eden ifadeler de bunun göstergesidir. Nitekim aynı metinlerde, Sünnî bir siyasî yol izlemek için İsmâîlî geleneğini terk eden Celâleddin Hasan'a yönelik övgü ifadeleri de yer almaktadır. Bu ifadelerin Osmanlı tarih yazımında Şîî hareketlere karşı tepkiyi yansıttığı açıktır. Bu tepki sadece dönemin Safevîlere karşı siyasî ve askerî mücadelesinin bir parçası olarak değil, aynı zamanda Safevî tarikatının Anadolu'da yayılmasına karşı bir tepki olarak da ortaya çıkmıştır. Merkezîyetçi yapısıyla mezhep-devlet bütünlüğünü esas alan Osmanlı hanedanı, Safevî propagandasına karşı kaleme alınan eserlerde sünnî geleneği önceleyen ve halkın mezhepsel terbiyesini esas alan bir yaklaşım sergilemiştir.

Bu çalışma, *Târîh-i Güzide*'nin İsmâîlîlerle ilgili bölümlerinin orijinal kaynak metinle karşılaştırmalı bir çeviri ve analizi içermektedir. Ayrıca hem son Farsça elyazması çevirilere hem de mevcut Farsça metinlere dayanarak içerik bakımından farklılık gösteren bölümler de ele alınmaktadır. Bu bağlamda kaynak metin ile tercüme metinler arasındaki dönemsellik anlam ve yorum farklılıklarını ortaya koymayı amaçlar. Bu bağlamda tercümede geçen bazı ifadelerin, dönemin saray ve halk okur kitlelerinde İsmâîlîlik üzerinden Şîîlik ile ilgili ortak bir bilinç oluşturma çabası olduğu görülür. Bu durum kaynak metnin okuyucu için yeniden biçimlendirildiğini de gösterir. Eserin Sâ mânîler, Büyük Selçuklu ve Türkiye Selçuklu devirleriyle ilgili bölümleri daha önce farklı çalışmalara konu olmuştur. Bu makalenin konusu olan İsmâîlîleri içeren tercüme nüshaların tenkitli neşri ise ilk kez bu çalışmada ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Terceme-i Târîh-i Güzide, Nizârî İsmâîlîleri, Selçuklular, Hasan Sabbâh, Osmanlı tarih yazımı.

* Doç. Dr., Samsun Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun/TÜRKİYE, E-Posta: ali.kozan@samsun.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0002-8776-2379.

XVI. YÜZYIL OSMANLI TARİH YAZIMI EVRENİNDE NİZÂRÎ İSMÂİLÎLERİ: TERCEME-İ TÂRİH-İ GÜZİDE ÖRNEĞİ

THE NIZARI ISMAILIS IN XVIth CENTURY OTTOMAN HISTORIOGRAPHY: THE CASE OF TERCEME-İ TÂRİH-İ GÜZİDE

ABSTRACT

One of the sections in the *Târîh-i Güzîde*, written by the 14th-century Iranian historian Hamdullah Mustawfî (b. 1281-82/d. after 1340), addresses the Nizari Ismailis, a central issue in Seljuk history. This work, dated to 1330, is an important source for the Ilkhanate period and serves as a summary of Turkic-Mongol history. Hamdullah dedicated this work to Giyaseddin Muhammad, the son of the famous Ilkhanate vizier Rashid al-Din Fazlullah-i Hamadani. In the relevant section, the Nizari Ismailis are described as a heretical sect that ruled the world with tyranny. A similar approach is reflected nearly two centuries later in 16th-century Ottoman historiography, in the translations of *Târîh-i Güzîde* presented to Prince Bayezid. Two manuscript copies of the translation have been identified in Turkey libraries. The first, presented to Prince Bayezid (d. 969/1562) by Yakub Pasha during the reign of Sultan Suleiman the Magnificent, is housed in the Nuruosmaniye Library, and the second in the Beyazit Library. Both manuscripts were copied on the 2nd of Ramadan 955 (October 5, 1548). The reason for the translation, as stated, was Prince Bayezid's command that both the learned elite and the general public of the period should read and benefit from the translated text.

The conceptual categorization directed towards the Nizari Ismailis, who fought against the Sunni Seljuk dynasty five centuries ago, is also evident in the Ottoman historiography of the period, influenced by Shiite-centric Safavid propaganda. Expressions such as *habîs* (vile), *Yazid*, and *hınzır* (swine) used for Hasan bin Muhammad, due to his alleged abolition of Sharia commands and spreading of heresy, as well as the positioning of the Mutazila, associated with Nizari Ismailism, outside of the Ahl al-Sunnah and within the Shia sectarian tradition, reflect this situation. In the translated text, phrases suggesting that Ismaili Nizari rulers with extreme Shia tendencies or moral weaknesses descended to various layers of hell are also indicative of this. Indeed, the same texts contain expressions of praise for Jalal al-Din Hasan, who abandoned the Ismaili tradition to pursue a Sunni political path. It is clear that these expressions reflect the reaction to Shia movements in Ottoman historiography, not only as part of the political and military struggle against the Safavids of the period but also as a response to the spread of the Safavid order in Anatolia. The Ottoman dynasty, which was based on sect-state unity with its centralist structure, prioritized the Sunnite tradition in the works written against Safavid propaganda and adopted an approach based on the sectarian upbringing of the people.

This study includes a comparative translation and analysis of the sections of *Târîh-i Güzîde* related to the Ismailis, contrasting them with the original source text. It also addresses sections that differ in content, based on both recent Persian manuscript translations and existing Persian. In this context, it aims to reveal the periodical differences in meaning and interpretation between the source and translated texts. In this context, some of the expressions in the translation appear to be an effort to create a common consciousness about Shiism through Ismailism among the court and public readership of the period. This situation also shows that the source text was reformatted for the reader. The parts of the work related to the Samanid, Great Seljuk and Turkish Seljuk periods have been the subject of different studies before. The critical edition of the translated copies containing the Ismailis, which is the subject of this article, is discussed for the first time in this study.

Keywords: Terceme-i Târîh-i Güzîde, Nizari Ismailis, Seljuks, Hasan Sabbah, Ottoman historiography.

GİRİŞ

Osmanlı tarihi çalışmalarının II. Bayezid devrinde sistemli bir formda kaleme alındığı bilinmektedir.¹ Selim ve Kanûnî devirlerinde gazânâmeler ile devam eden bu süreçte Kanûnî'nin oğlu şehzade Bayezid'e de bazı eserler takdim edilmiştir. Bu bağlamda İranlı tarihçi Hamdullah Müstevfî (d. 1281-82/ö. 1340 sonrası)'nin 730/1329² tarihinde Farsça kaleme aldığı *Târîh-i Güzîde* tercümesi de bu çalışmalar arasında yer almıştır. Eser, yaratılıştan 1330'a kadar geniş bir tarihî süreci kapsayan umumî bir tarih hüviyetindedir.³ Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in saflarında savaşarak ölen Hür bin Yezîd er-Riyâhî neslinden olan Hamdullah⁴ bu eserini, İlhanlılar'ın meşhur veziri Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî'nin oğlu vezir Giyâseddin Muhammed'e sunmuştur.⁵ Reşîdüddîn Fazlullâh (ö. 1318)'in *Câmiu't-Tevârih* adlı eserinin muhtasar hali olarak değerlendirilen⁶; İlhanlı

¹ Abdülkadir Özcan, "II. Bayezid Devri Tarihçiliği ve İlk Standart Osmanlı Tarihleri", FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, S. 2/Güz, 2013, s. 143; İmparatorluk Tarihinin Kalemler Muhafızları Osmanlı Tarihçileri (Ahmedî'den Ahmed Refik'e), haz. Necdet Öztürk; Murat Yıldız, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013, ss. 42-55.

² Terceme-i Târîh-i Güzîde'de bu tarih 734/1334 olarak verilir. Beyazit Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu (Beyazit nüshası), nr. V3450, v. 1a.

³ Abdülkerim Özaydın, "Târîh-i Güzîde", *DİA*, C. 40, TDV Yayınları, İstanbul 2011, s. 82.

⁴ Zeki Velidi Togan, "Hamdullah Müstevfî", *IA*, 5. Cilt 1. Kısım, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1987, s. 186; Abdülkerim Özaydın, "Hamdullah el-Müstevfî", *DİA*, C. 15, TDV Yayınları, Ankara 1997, s. 454.

⁵ Özaydın, "Hamdullah el-Müstevfî", s. 454.

⁶ Müellifin, *Câmiu't-Tevârih*'in son bulduğu 1310-11 tarihinden sonraki H.730/M.1329-30'a kadar gelen olayları da kaydettiği görülmektedir. Bkz. Erkan Göksu, "Târîh-i Güzîde'ye Göre Rûm (Anadolu) Selçukluları", *Nüsha*, 8/27, 2008/II, s. 25.

devri için önemli bir kaynak özelliği taşıyan ve Türk-Moğol tarihinin bir hülasesi olan⁷ eserin Farsça'dan çevirisi Mürsel Öztürk tarafından yapılmıştır.⁸

Eserin kütüphanelerimizde tespit edebildiğimiz iki tercüme nüshası bulunmaktadır. Kanûnî Sultan Süleyman devrinde Yâkub Paşa⁹ tarafından şehzade Bayezid (ö. 969/1562)'e sunulduğu anlaşılan¹⁰ tercümelerden ilki Nuruosmaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye Koleksiyonu 3213 numarada kayıtlı 2 Ramazan 955/5 Ekim 1548 istinsah tarihli eserdir.¹¹ 323 varak olan eserin İsmâîlilerle ilgili kısmı v. 227b-234b arasındadır.¹² Diğer tercüme ise Beyazıt Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu V3450 numarada kayıtlı 350 varaklık yazmadır.¹³ Eserde İsmâîliler faslı 255b-265a varakları arasında yer alır.¹⁴ Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Koleksiyonu 3037¹⁵ ve 3072/1¹⁶ numarada kayıtlı olan ve Türkiye Yazma Eserler Kurumu'na ait <https://portal.yek.gov.tr/> veri tabanında künyelerinde Türkçe yazmalar olarak belirtilen *Târih-i Güzide* yazmalarının dili ise Farsça olup söz konusu maddî hatanın bu çalışma verilerinden hareketle güncellenmesi beklenmektedir.

Tercümelerin Kanûnî Sultan Süleyman devrinde (1520-1566), şehzade Bayezid'e sunulduğunu ifade eden kısmı şu şekildedir: "...*emmâ ba'd o şahinşâh-ı âlem penâh ve sa'âdet destgâh güzide-i şehzadegân pesendide-i devr-i zamân Sultan bende-i ve âzâdegân iftihâr-ı Âl-i Osmân. Sultan ibn Sultan. Sultan Bayezid bin Sultan Süleymân Han bin Selim Han. Edâmallâhu umrahumâ ve zâde sa'âdetehumâ ilâ yevmi'l-haşri ve'l-mizân.*"¹⁷

Eserin yazılış sebebi ise bizzat şehzade Bayezid'in emriyle dönemin havas ehli ve halkının tercüme nüshayı okuyarak istifade etmelerinin istenmesidir. Bu durum eserde şöyle ifade edilir: "...*emr-i şerîfi vâcibu'l-ittiba'ları vârid olub buyurdular ki kütüb-i tevârihden Güzide nâm kitâbi Farsîden Türkiye tercüme idem. Tâ ki hâss u 'âmm ondan müstefîd ve behre-mend olalar.*"¹⁸

Eser giriş ve altı bağımsız bâbdan oluşmaktadır. Bunlardan ilki Peygamberler tarihi; ikinci bölüm İslâm öncesi İran tarihi; üçüncü bölüm Hazreti Muhammed, Dört Halife, Sahâbe, Tâbiîn, Emevî ve Abbâsî tarihi; dördüncü bölüm İslâmî dönem devletleri (Samânîler, Gazneliler, Gûrlular, Selçuklular, Hârezmşâhlar, Atabegler, İsmâîliler, Karahitaylar, Luristân hükümeti, Moğol padişahları pâdişâhları); beşinci bölüm mezhep imamları, kıraat imamları, şeyhler ve muhtelif din âlimleri; altıncı bölüm Kazvîn tarihi ve coğrafyası konularını içerir. Eser, "...temmetü'l-kitâbu't-tercüme *et-Tevârih-i Güzide* fi yevmi's-sânî Ramazânü'l-mübârek. Sene hamse ve hamsîn ve tis'a mie (2 Ramazan 955/5 Ekim 1548)" şeklindeki hâtime ile son bulmuştur.¹⁹

1. Terceme-i Târih-i Güzide'nin Muhtevâ Analizi

Terceme-i Târih-i Güzide'nin dördüncü bâbının dokuzuncu faslı İsmâîlilere ayrılmıştır. Bu fasılda İsmâîliler iki kısımda ele alınmıştır. İlki Mısır, Şam ve Mağrib coğrafyasındaki İsmâîliler diğeri ise İran'daki İsmâîliler²⁰ olup asıl üzerinde durulan konu İran İsmâîlileri'dir. Eserin bu bölümünde faydalanan kaynaklar, diğer bölümlerde de kendilerine başvuru olan Reşidüddin Fazlullah'ın *Câmiu't-Tevârih*²¹'i ve Alâeddin Ata Melik Cüveynî (ö. 1283)'nin *Târih-i Cihângüşâ*²²'sıdır.

Beyazıt Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi nüshasında gerek isim ve tarihlendirme hatalarının olması gerekse eserin aynı hatla kaleme alınmamasından dolayı farklı müstensihlerin elinden çıktığı düşünülmektedir.

⁷ Bkz. Bertold Spuler, "Hamd Allah Mustawfi Kazwini", *EI*, C. III, E. J. Brill, Leiden 1986, s. 864; Togan, "Hamdullah Müstevfi", s. 187.

⁸ Öztürk, Abdülhüseyn-i Nevaî tarafından 6 farklı nüsha kritiğiyle 1960 yılında neşredilen *Târih-i Güzide*'yi günümüz Türkçesine aktarmıştır. Hamdullah Müstevfi-i Kazvini, *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018, ss. 408-423.

⁹ Biyografisi ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle tercümelerin müstensihinin kim olduğu sorusunun cevabı bu makale için yanıtız kalmaktadır.

¹⁰ "*Güzide limerhûm Yakûb Paşa mine't-tevârih ve zamân-i Şehzade Sultan Bayezid bin Sultan Süleymân*" Yakûb Paşa, *Terceme-i Târih-i Güzide*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, (Nuruosmaniye nüshası), nr. 3213, 2 Ramazan 955, v. 1a.

¹¹ Nuruosmaniye nüshası, <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/176741>. Aynı tercüme nüshanın farklı bir kayıttaki mikrofilm de bulunmaktadır. Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm Koleksiyonu, nr. 718.

¹² Eserin dördüncü bâbının altıncı faslı olan Selçuklularla ilgili kısmı Erkan Göksu editörlüğünde Türkçe'ye çevrilmiştir. Bkz. Hamdullah Müstevfi-i Kazvini, *Târih-i Güzide (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukîyân)*, yay. Haz. Ayşe Ayna vd., ed. Erkan Göksu, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015). Ayrıca Sâmanîler ve Rum Selçukluları ile ilgili kısımları da Göksu tarafından çevrilmiştir. Bkz. Erkan Göksu, "Târih-i Güzide'ye Göre Sâmanîler", *Türk Kültürü*, 2011/2, ss. 151-174; Göksu, "Târih-i Güzide'ye Göre Rûm (Anadolu) Selçukluları", ss. 23-32.

¹³ Türkiye Yazma Eserler Kurumu'na ait <https://portal.yek.gov.tr/> veri tabanında künyelerinde eserin istinsah kaydı 935/1528-1529 olarak verilmiştir. Ancak v. 350a'da istinsah kaydı 2 Ramazan 955/5 Ekim 1548 olarak düşülmüştür. Dolayısıyla söz konusu tercüme nüshanın Nuruosmaniye nüshası ile aynı tarihte istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

¹⁴ Bkz. <https://portal.yek.gov.tr/works/advancedsearch/full#catalog-548837>.

¹⁵ Bkz. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/203624>.

¹⁶ Bkz. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/203665>.

¹⁷ Nuruosmaniye nüshası, v. 1b; *Beyazıt nüshası*, v. 1b.

¹⁸ *Nuruosmaniye nüshası*, v. 1b-2a; *Beyazıt nüshası*, v. 1b-2a.

¹⁹ *Nuruosmaniye nüshası*, 323a-324b; *Beyazıt nüshası*, v. 250a.

²⁰ Hasan Sabbâh'dan bahseden en eski müellif Hüseyinî olup Hasan Sabbâh taraftarlarından es-Sabbâhiyye olarak söz etmiştir. Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular I*, İSAM Yayınları, İstanbul 2013, s. 185.

²¹ Bkz. çev. İsmail Aka vd., Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, ss. 14-27.

²² Bkz. çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, ss. 534-577.

XVI. YÜZYIL OSMANLI TARİH YAZIMI EVRENİNDE NİZÂRÎ İSMÂİLİLERİ: TERCEME-İ TÂRİH-İ GÜZİDE ÖRNEĞİ

Bu nedenle çeviride Nuruosmaniye nüshası asıl nüsha olarak değerlendirilmiştir. Metinlerde kaynak metinle tercüme metinler arasındaki farklılıkların muhtemel sâikleri ve gerek Öztürk'ün Farsça müellif nüshası çevirisi²³ gerekse kütüphanelerimizdeki mevcut Farsça nüshalarda içerik itibarıyla farklılık arz eden bölümlere yer verilmiştir.

Tercüme metinde, Nizârî İsmâîlîleri ile ilgili kısım genel itibarıyla kaynak metin ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Nitekim 483/1090'dan 654/1256'ya kadar sekiz hükümdar tarafından idare edilen İran İsmâîlîleri, Hasan Sabbâh'ın önce Rey'de ardından Şâm'da Nizâr adına halka davette bulunmasıyla teşekkül etmiştir. Bu süreçte Nizâmülmülk'ün baskısıyla İsfahan'a gelen Hasan Sabbâh'ın bir gün söz arasında: "Eğer iki yâr-ı muvâfık bulaydım bu memleketi birbirine vururdum."²⁴ sözünü söyleyerek asıl amacının iktidarı ele geçirmek olduğu vurgulanmıştır. Nitekim İsfahan'dan tekrar Rey'e geçen Hasan Sabbâh'ın daveti Girdkûh ve Terşiz hâkimleri tarafından kabul edilmiş; ardından Kazvîn'e geçerek 1090 yılında Kal'atu'l-mevti (Alamut) Sultan Melikşah'a bağlı Mehdî'nin elinden almıştır. Kalenin hıleye ele geçirilmesi olayı tercüme metinde şu rivayetle aktarılır: "Hasan Sabbâh Mehdî'ye eyitti. Çün bu kal'ada benim mülküm olmaya. Bana bunda tâ'at etmek câiz değildir. Eğer câiz ise bana bir sığır derisi içi kadar bu para yere sat. Tâ kendi mülkümde tâ'at ve ibâdet edeyim. Mehdî evvel mikdâr bir sattı. Hasan Sabbâh bu sığır derisini ince tuttu, dildi ve kal'ayı dolaştırdı. Ve eyitti tamâm kal'a benimdir. Mehdî'nin mecâli olmadı ki men' ede. Kaleyi teslim aldı. Ona üç bin kızıl altın kal'a bahâsına verdi. Alamut İsmâîlîlerin payitahtı oldu."²⁵ Hasan Sabbâh'ın kaleyi ele geçirmesinin ardından Sultan Melikşah, Altuntaş adlı komutanını göndererek bölgedeki Nizârîleri ortadan kaldırmıştır. Bu dönemde Melikşah, Hasan Sabbâh üzerine Arslantaş'ı; Kuhistân'daki davetçisi Hüseyin Kâyinî üzerine de Gazeltaş'ı göndermiştir. Alamut Kalesi'nde Hasan Sabbâh ile yetmiş kişi kaldığı ve Arslantaş'ın kaleyi fethetmek üzere olduğu sırada Dihdâr Bu Ali'nin Kuhistân'dan üç yüz adam göndererek Arslantaş'ı mağlup ettiği belirtilmiştir.²⁶

Tercüme metinlerden tespit edebildiğimiz kadarıyla Hasan bin Muhammed devrine kadar verilen anlatılar da büyük ölçüde kaynak metinle örtüşmektedir. Nitekim Nizâmülmülk'ün bir mülhid fedâi tarafından öldürülmesi ve ardından Sultan Melikşah'ın vefatı üzerine Kuhistân'da Hüseyin Kâyinî'yi kuşatan Gazeltaş'ın kuşatmayı kaldırdığı belirtilmiştir. Sultan Melikşah'ın ölümü sonrasında oğulları Berkayaruk ve Muhammed'in taht kavgasına girişmeleri ise Hasan Sabbâh'ın daha da kuvvetlenmesine neden olmuştur. Muhammed Tapar devrinde ise Alamut kalesi Atabeg Şirgîr tarafından sekiz yıl kuşatılmış ancak sultanın vefatıyla beklemede kalmıştır. Sultan Sencer'in de Hasan Sabbâh'a kastettiği ancak Hasan Sabbâh'ın hatununun Sultan Sencer havâssından bir hatunu aldatarak bir gece Sultan'ın döşeği altına bir bıçak koyup tehdit ettiğinden bahsedilmiştir. Hasan Sabbâh, kendisinde Sultan'ın muhabbeti olmasa o bıçağı döşek altına değil sultanın göğsüne koymanın kendisi için kolay olduğunu belirten bir mektup da göndermiştir.²⁷ Her ne kadar kendisinin taştan bir kale içinde olsa da Sultan'ın mahremlerinin kendisiyle hemdem olduğunu haber vermiştir. Sultan, bu haberden korkarak ona kasd etmez ve ona müsellemnâme göndermiştir. Hasan Sabbâh'ın bu olaydan sonra daha da kuvvetlendiği ve otuz beş yıl boyunca zühd davası güttüğü ifade edilmiştir. Hatta şarab içen ve zina eden iki oğlunu ortadan kaldırmıştır.²⁸ Hasan Sabbâh'ın vasiyetiyle onun mezhebî kalelerine tahta çıkan Kiyâ Büzürgümmîd (518-532/1124-1138), şeriâte riâyet eyleyerek Rudbar'a ve mülhid kalelerine hükümet ederek 532/1138'de ölmüştür. Yerine geçen Muhammed bin Büzürgümmîd (532-561/1138-1166²⁹) de şeriâte riâyet eyleyerek oğlunun imâmet davasını engellemiştir.

Eserin Nizârî İsmâîlîleri'nden bahseden son bölümü Rükneddîn Hurşâh bin Alâeddin (653-654/1255-1256)'in Hülâgû Hân ile giriştiği savaşta mağlup olarak Meymûn Kalesi'nden çıkıp Hülâgû Hân'a itaat etmesiyle son bulur. Hülâgû Hân'ın emriyle bir ay içinde elli mülhid kalesi yıkılmıştır.³⁰ Yıkılan kaleler arasında Alamut, Meymûnzer, Lârid, Surus, Serhzerk, Sere, Behramzer, Ahenguh, Savran, Tâc, Şemîran, Firdevs,

²³ Bu çalışmada *Müellif nüshası* olarak kullanılmıştır.

²⁴ Cüveynî, *age*, s. 542; *Nuruosmaniye nüshası*, v. 231a; *Bayazıt nüshası*, v. 259b. Bu ifade müellif nüshasında geçmez.

²⁵ *Nuruosmaniye nüshası*, v. 231b. Karşılaştırmalı olarak bkz. *Bayazıt nüshası*, v. 260a. Bu anlatı, müellif nüshasında geçmez. *Târîh-i Cihângüşâ*'da da bu olaydan bahsedilmez ancak kale komutanı Alevî-yi Mehdî'nin gizlice kaleye giren ve uzun yıllar burada yaşayan Hasan Sabbâh'ın gerçek kimliğini öğrenince kaleyi üç bin altın dinar karşılığında ona teslim ettiğinden bahsetmiştir. Bkz. Cüveynî, *age*, s. 537. Esere göre Alamut Kalesi, Abbâsî halifesi Mutevekkil (847-861) devrinde 240/855'te bu bölgenin hâkimi Hasan bin Zeyd el-Bâkırî'nin emriyle örülmüştür. Dört yüz on yıl ayakta kalmıştır. Bkz. *Müellif nüshası*, s. 423; *Nuruosmaniye nüshası*, v. 234b; *Bayazıt nüshası*, v. 265a.

²⁶ *Nuruosmaniye nüshası*, v. 232a; *Bayazıt nüshası*, v. 260b-261a; Cüveynî, *age*, s. 541. Eserin *müellif nüshası*, Hasan Sabbâh'ın ortaya çıkışı ve muhtelif kaleleri ele geçirmesinden bahsedilmez. Melikşah'ın ve ardından Sencer'in Hasan Sabbâh üzerine seferlerinden bahsedilmiştir. Bkz. *Müellif nüshası*, s. 417.

²⁷ *Müellif nüshası*, s. 417; *Nuruosmaniye nüshası*, v. 232a; *Bayazıt nüshası*, v. 261a; *Tarih-i Cihângüşâ*, s. 546.

²⁸ *Müellif nüshası*, ss. 417-418; *Nuruosmaniye nüshası*, v. 232a; *Bayazıt nüshası*, v. 261b; *Câmiu't-Tevârih (Selçuklu Devleti)*, s. 160; Cüveynî, *age*, s. 545.

²⁹ Tercüme metinlerde Muhammed bin Büzürgümmîd'in iktidar süresi hataen 532-550/1138-1155 olarak verilmiştir. *Nuruosmaniye nüshası*, 232b; *Bayazıt nüshası*, v. 261b. Bu tarih 560/1166 olarak kabul edilse de, 1162'de Alamut'ta idareyi Hasan bin Muhammed'in aldığı bilinmektedir. Bkz. Farhad Daftary, *İsmaililer*, çev. Ahmet Fethi, Alfa Basım Yayın, İstanbul 2017, s. 460; Ayşe Atıcı Arayancan, *Hasan Sabbah ve Alamut*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2022, s. 89.

³⁰ *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*'de dönemin İsmâîlî kalelerinin 100'e ulaştığı bilgisi verilmektedir. Bkz. s. 25.

Mansûriyye³¹ Girdkuh ve Lenbeser de vardır.³² Esere göre söz konusu kalelerin de itaat altına alınmasıyla İsmâiliyyân Devleti son bularak cihan halkı bunların zulmünden kurtulmuştur.³³

Buraya kadar kaynak metinle tercüme metinlerin örtüştüğü gözlenmekle birlikte tercümenin farklı kısımlarında kullanılan bazı ifadelerden XVI. yüzyıl Osmanlı tarih yazınında İsmâilîlik konusuna bakışa dair ipuçları da tespit edilebilmektedir. Tercüme metinlerde söz konusu ipuçları, beş asır önce sünnî Selçuklu hanedanına karşı mücadele eden Nizârî İsmâilîleri üzerinden yapılan kavramsal kategorizasyonun bir uzantısı olarak dönem Osmanlısında Safevî Devleti'nin Şiîlik propagandası üzerinden okunabilmektedir. Nitekim XVI. asrın başlarında İran'da mehdilik ve Şiîlik temelinde ortaya çıkan Şah İsmâil liderliğindeki Safevî Devleti, Osmanlı hanedanının sünnî karakterinin sertleşmesi sürecini beraberinde getirdi. Merkeziyetçi yapısıyla mezhep-devlet bütünlüğünü esas alan Osmanlı hanedanı, bilhassa göçebe ve yarı göçebe halklar arasında Safevî propagandasına karşı kaleme alınan eserlerde sünnî geleneği önceleyen ve halkın mezhepsel terbiyesini esas alan bir yaklaşım sergiledi.³⁴ Bir diğer ifadeyle Osmanlı padişahının otoritesine ve meşruiyetine yönelik bir tehdit olarak görülen sapkın Şiî inanç ve uygulamalarına karşı ehl-i sünnet ve'l-cemâat'in neyi temsil ettiğine dair kalibrasyon süreci sürdürüldü.³⁵

Bu bağlamda tercüme nüshalarda dönem Osmanlısında Şiî ve İsmâilî taifesine bakışı gösteren ifadeler Hasan bin Muhammed devrinin anlatımında kendini açıkça gösterir. Muhammed bin Büzürgümmîd'den sonra tahta çıkan Hasan bin Muhammed bin Büzürgümmîd (557-561/1162-1166), Hasan Sabbâh'ın Nizâr bin Müstansır neslinden geldiğini iddia ederek ve kendi neslini bu sûret üzere Müstansır'a erişdirerek imâmet davası gütmüştür. 17 Ramazan 559/8 Ağustos 1164'te Alamut eteklerindeki meydanda bir minber koyarak şöyle demiştir: "*Ben İmâm'ım. Cihândan teklîfi getirdim. Ve evvel emr-i şer'iyeyi zâhirden ref' ettim. Ve bu devr-i zamân kıyâmettir. Gerekdir ki halk bâtından Hudâyla ola ve zâhire i'tibâr etmeye.*" Daha sonra orucu kaldırdığı, çeşitli menhiyât ve ve mülâhideye başladığı ve kavminin ona tabi olarak bugüne 'îdu'l-kıyâm³⁶ adını verdikleri belirtilmiştir. Tercüme metinde İsmâilîlerin hicrî tarihi de değiştirerek bu tarihi başlangıç kabul eden yeni bir takvim oluşturduklarından söz edilmektedir.³⁷ Ulvîlik davası güderek kıyameti ilan eden Hasan bin Muhammed'in âlemin kıdemi, zamanın sonsuzluğu, kıyametin rûhânîliği, cennet ve ceheennem manevî olduğu, her ölen için kendi kıyametinin koptuğu fikirleri savunularak şeriat hükümlerinin terk edildiği böylelikle ilhâd ve küfre girildiği ifade edilmiştir. Halkın da onunla birlikte delalete düştüğü hatta Hasan'ı ilâhiyete kabûl ettikleri belirtilmiştir.³⁸ İşte bu noktada tercüme metinde Hasan bin Muhammed için "*Hasan-ı habîsü la'netullâh ale'l-kâfirîn hınzırı; habîs; Yezîd; ervâh-ı habîsesini siccîl tamusuna ergürdi.*"³⁹ gibi ifadeler kullanılır. Tercüme nüshalarda dikkat çeken bir diğer husus ilhad ve livata ile suçlanan bir diğer Nizârî İsmâilî hükümdarı Hüdâvend Alâeddîn (1222-1255) için, "*esfel-i sâfilîn tamusuna giden Alaeddin habîsi, sinn-i keriheleri (kötü ömürleri)*"⁴⁰ gibi hakaret ifadeleri kullanılmasıdır.⁴¹ Burada aşırı Şiî eğilimleri yahut ahlakî zaafı olan İsmâilî Nizârî

³¹ Arayancan bu kaleyi Mansurakuh olarak verir. Bkz. *Hasan Sabbah ve Alamut*, s. 54.

³² *Cüveynî'de Lamasar*. Bkz. *age*, ss. 572, 573; *Câmiu't-Tevârîh (İlhanlılar Kısımı)*'de ise Lemser ve Lemeser. Bkz. s. 22.

³³ *Nuruosmaniye nüshası*, v. 234a-234b; *Cüveynî, age*, ss. 568-576. Buckley, mezhepler tarihçilerinin Nizârî İsmâilî taifesi gibi dairenin dışında kabul ettikleri heretik zümrelere bazı doktrinleri bile isnat ettiklerinden bahseder. Bkz. R. B. Buckley, "İlk Dönem Şiî Gulatı", çev. Mehmet Atalan, *Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(2), 2005, s. 138.

³⁴ Tercüme nüshaların kaleme alındığı aynı asırda dolaşımda olan *Maktel-i Hüseyin* nüshalarını okumayı küfür olarak değerlendiren Molla Arab'a karşı orta yolu bulmaya çalışan Lamiî Çelebi'nin *Maktel-i Âl-i Resûl*'u 16. Yüzyıl Vaizlerinden Molla Arab'ın *Maktel Karşıtlığına Yakından Bakmak*", *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı III*, ed. Hümeysra Dinçer, Ümit Güneş, İlmî Etütler Derneği, İstanbul 2015, ss. 155-162.

³⁵ Tijana Krstić, *Osmanlı Dünyasında İhtida Anlatıları(15.-17. Yüzyıllar)*, çev. Ahmet Tunç Şen, Kitap Yayınevi, İstanbul 2015, s. 27; Tijana Krstić, "Historicizing the Study of Sunni Islam in the Ottoman Empire, c. 1450–c. 1750", *Islamic History and Civilization*, Volume: 177, 2021, p. 4; Başlangıçta imparatorluk sınırlarındaki Kızılbaş ve Safevîleri hedef alan Osmanlı sapkınlık söyleminin, 17. yüzyıla gelindiğinde odağını imparatorluğun merkez şehirlerine nasıl kaydırıldığını gösteren bir çalışma için bkz. Nir Şafir, "How to Read Heresy in the Ottoman Worlds", *Islamic History and Civilization*, Volume: 177, 2021, 199; Osmanlı hukukçularının en azından bir kısmının Safevîlere ve Anadolu'daki destekçilerine karşı verdikleri fetvaların da bu süreci etkilediğini ifade eden bir çalışma için bkz. Abdurrahman Atçıl, "The Safavid Threat and Juristic Authority in the Ottoman Empire During the 16th Century.", *International Journal of Middle East Studies* 49, no. 2, 2017, 310-311.

³⁶ Ramazan'ın on yedisini Kıyam Bayramı (îd-i kıyâm) ilan ettiler. *Nuruosmaniye nüshası*, v. 232b; *Bevizit nüshası*, v. 262a; *Cüveynî, age*, s. 552.

³⁷ *Müellif nüshası*, s. 419; *Nuruosmaniye nüshası*, v. 232b. *Bevizit nüshası*nda bu ifade geçmez. İsmâilîlerin söz konusu tarihi takvimin başlangıcı kabul ettiklerine dair rivayet Ata Melik Cüveynî'de de geçmez.

³⁸ *Nuruosmaniye nüshası*, v. 233a; *Bevizit nüshası*, v. 262b; *Cüveynî, age*, s. 556. *Târîh-i Cihângüşâ'da* halkın Hasan'ın ilahlığını kabul ettiğine dair bir rivayete rastlanmaz. *Cüveynî*, Hasan bin Muhammed'in uygulamalarının yöre halkı tarafından tepkiyle karşılanması nedeniyle Hasan Sabbâh ve Bozorg Umîd'in yanında bulunan mezarını hiç kimsenin isteyerek ziyaret etmediğini belirtmiştir. Bkz. *age*, s. 555.

³⁹ Bkz. Dipnot 177, 179, 181, 188, 190.

⁴⁰ Bkz. Dipnot 209, 215, 216.

⁴¹ Tercüme metinde geçen hakaret ifadelerine eserin Farsça nüshalarında da rastlanmamıştır. Eserin incelenen Farsça nüshaları ve Nizârî İsmâilîleri ile ilgili kısımları şu şekildedir: Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm Koleksiyonu, nr. 3222, v. 148b-149b; Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, nr. 3037, v. 164b-165b; Süleymaniye Kütüphanesi, Yozgat Koleksiyonu, 155b-157a; Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, nr. 3072/1, v. 133a-136b; Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu, nr. 4458, v. 137a-139b; Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu, nr. 4459, v. 152a-155a; Süleymaniye Kütüphanesi, Damad İbrahim Paşa Koleksiyonu, nr.

XVI. YÜZYIL OSMANLI TARİH YAZIMI EVRENİNDE NİZÂRÎ İSMÂİLÎLERİ: TERCEME-İ TÂRİH-İ GÜZİDE ÖRNEĞİ

hükümdarlarının cehennemini farklı katmanlarına gittiği şeklindeki ifadelerin de, devrin Osmanlısında Şii Safevî tarikatının Anadolu’da yayılma eğilimine karşı gösterilen tepkinin bir yansıması olduğu açıktır. Nitekim yine Hasan bin Muhammed (1156-1164)’e yer verilen bölümde “*Mu’tezile mezhebi budur ki, şimdiki halde diyâr-ı Kızılbaş’daki Acem tâifeleri bu mezhebi tutar. Mu’tezile mezhebidir.*”⁴² ifadeleri, dönem Osmanlısında ehl-i sünnet dışında konumlanan ve Şii mezhebî geleneği içerisinde değerlendirilen Mu’tezile’nin Nizârî İsmâîlîlikle ilişkilendirildiğini de göstermektedir.

Tercüme metinlerde geçen lanet ifadeleri Celâleddîn Hasan bin Muhammed (607-618/1210-1221)’e gelindiğinde olumlu bir söyleme evrilir. Nitekim bu dönem, Nizârî İsmâîlîleri için önemli bir dönüm noktasıdır. Hüdâvend lakabıyla da anılan yeni hükümdar, Abbâsî hilâfet merkezine haber göndererek menhiyyâtı, hükmettiği vilâyetten kaldırdığını, şeriatın emir ve yasaklarına riayet ettiğini, seleflerini lanetleyerek atalarının yolundan uzaklaştığını ifade etmiştir. Daha sonra Hasan Sabbâh’ın ve sâir mühlidlerin kütüphanelerinde tasnif edilmiş olan bâtil kitapları toplayıp yaktırmıştır. Bunun üzerine hilafet merkezinden onun Müslümanlığına hükmedilerek ‘Yeni Müslüman’ adı verilmiştir.⁴³ Burada bâtil kitapların yaktırılması rivayeti, Hülagu Han’ın Alamut Kalesi’ni ele geçirmesinden sonra Cüveynî tarafından kütüphanedeki kitapların yaktırılması⁴⁴ hadisesinden önce olduğu için dikkate değerdir. Celâleddîn Hasan ayrıca, kendi selefleri üzerine lanet etmiştir. Annesini Hacc’a göndermiştir. Müslümanların onun Müslümanlığı üzerinde şüphesi kalmamış ve Halife ona izzetler eylemiştir. Beylerin ve sâir Müslümanlar’ın Celâleddin’le dostluk kurmalarına izin verir.⁴⁵ Bu noktada tercüme nüshalarda dikkat çekici husus ise, Celâleddin’den bahsedilen yerlerde onun için kullanılan, “*hazretleri, rahmetullâhi aleyh rahmeten vâsi’a*”⁴⁶ gibi ifadelerdir. Söz konusu ifadeler de hiç şüphesiz İsmâîlî geleneğe mensup bir hanedandan çıkan sünî bir hükümdarın dönemin sünî Osmanlı evreninde de takdir edilmesi olarak okunabilir.

2. Çeviri Metin

Eser çevirisinde, her iki tercüme metin arasındaki yer, isim, tarih ve rivayet farklılıkları dipnotlarda belirtilmiştir. Metinlerde genel manayı değiştirmeyen yüklem, eş anlamlı fiil (etse-eylese; dedi-eyitdi vb.) ve sözcükler (peder-ata; halk-nâs-ahâlî; vâlide-anne; sene-yıl; nısf-yarım; hâne-ev; avret-hatun; vefât-ölüm; maraz-illet; cihân-âlem; gürûh-taraf; leşker-asker vb.), bağlaç ve edatlar (ammâ-lâkin) ayrıca belirtilmemiştir. Tercüme metinlerin Mürsel Öztürk tarafından çevirisi yapılan tenkitli müellif metni nüshası ile farklılık arz eden kısımları ise yukarıda muhteva analizi bölümünde değerlendirilmiştir. Eserin söz konusu faslının tercümesi şu şekildedir:

(227b) Dokuzuncu fasıl dördüncü bâbdan. İsmâiliyyân zikrindedir. Ve o iki makâlei müştêmildir.

[Evvelki makale Mısır ve Şam ve Mağrib⁴⁷’de olan İsmâîlîlerin zikrindedir.]⁴⁸ On dört⁴⁹ kimselerden onların pâdişâhlığı iki yüz doksan altıncı (296/908-909) seneden beş yüz elli altıncı⁵⁰ (556/1160-1161) seneye deşindir. İki yüz altmış yıl olur. Eğer ki Mısır ve Şam İsmâîlîleri İran’da hüküm etmediler. Ve bu kitâbdan maksûd İran ahvâlini beyândır. Ammâ çün İran’da hüküm eden İsmâiliyyân’a tâbî’dir. Onlar ahvâlini dahî bir şemme icâz tarîkiyle îrâd edelim. Onların evveli **el-Mehdî**.⁵¹ Sâhib Saîd Hoca Alâeddîn Atamek⁵² İbn Sâhib Dîvân-ı Cüveynî⁵³’dir.

(228a) Târîh-i Cihân Güşây⁵⁴’da şöyle rivâyet olunur ki: İsmâiliyyân onu Mehdiyyü’z-zamân⁵⁵ bilirler. Ve Mağrib halkının⁵⁶ ehl-i sünnet ve cemâati onu Abdullah ibn Meymûn Karrâh⁵⁷ neslinden bilirler. Ve *Uyûnu’t-*

904, v. 278a-284a; Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, nr. 2169, v. 149b-152b; Atif Efendi Kütüphanesi, Atif Efendi Koleksiyonu, nr. 1856, v. 158b-162a; Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, nr. 1054/1, v. 101a-103a.

⁴² *Beyazıt nüshası*, v. 262a.

⁴³ *Nuruosmaniye nüshası*, 233b; Cüveynî, *age*, s. 559-561.

⁴⁴ Ata Melik Cüveynî bu hâdiseyi şöyle aktarır: “...aklı ve nakli ilimlerde yeri olmayan, onların sapık mezhepleriyle ilgili bütün kitapları yaktım.” Bkz. Cüveynî, *age*, s. 573.

⁴⁵ *Nuruosmaniye nüshası*, v. 233b; Cüveynî, *age*, ss. 559-562.

⁴⁶ Bkz. Dipnot 201, 202.

⁴⁷ Mağrib bölgesi, İslâmî kaynaklarda Doğu İslâm dünyasının (maşrık) sınırı kabul edilen Mısır’dan Atlantik Okyanusu’na kadar uzanan Kuzey Afrika bölgesi ve Güney Sahrâ bölgesidir. Günümüzde bu bölgede Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya devletleri yer almaktadır. Bkz. İbrahim Harekât, “Mağrib”, *DİA*, C. 27, TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 314.

⁴⁸ Bu kısım Beyazıt nüshasında yoktur.

⁴⁹ “on iki...” *Beyazıt nüshası*, v. 255b.

⁵⁰ “beş yüz altı...” *Beyazıt nüshası*, v. 255b.

⁵¹ Mehdî el-Fâtımî. İlk zâhir İsmâîlî imamı ve Fâtımîler’in kurucu halifesidir. İfrîkiye’de kurduğu devleti İsmâîlî inancına göre temellendirerek bütün İslâm dünyasına yayılmayı hedeflemiştir. Bkz. Mustafa Öz, “Ubeydullâh el-Mehdî”, *DİA*, C. 42, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 23.

⁵² “Atabek...” *Beyazıt Nüshası*, v. 255b.

⁵³ İlhanlı devri devlet adamı ve tarihçisi (ö. 1283). Orhan Bilgin, “Ata Melik Cüveynî”, *DİA*, C. 8, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 140.

⁵⁴ Ata Melik Cüveynî’nin (ö. 1283) İran tarih yazıcılığında önemli bir yeri olan Moğol, Hârizmşah ve İsmâîlîler tarihini içeren eseri. Müstevfî eserin büyük bölümünü buradan iktibas etmiştir. Bkz. Osman Gazi Özgüdenli, “Târîh-i Cihângüşâ”, *DİA*, C. 40, TDV Yayınları, İstanbul 2011, s. 77.

⁵⁵ Ubeydullâh el-Mehdî (ö. 934), ilk zâhir İsmâîlî imamı ve Fâtımîler’in kurucusudur. Bkz. Öz, “Ubeydullâh el-Mehdî”, s. 23.

⁵⁶ “Mağrib tarafının ahâli...” *Beyazıt nüshası*, v. 256a.

*Tevârih*⁵⁸’de şöyle rivâyet olunur ki, evvel İsmâil bin Ca’fer Sâdık neslinden ola. Nesebini dahî bu tarîk üzerine addeder. el-Mehdî Muhammed bin Rızâ Abdullâh bin en-Nâkî Kâsım bin el-Vâfi Ahmed bin el-Vâsi Muhammed bin İsmâil bin Ca’fer Sâdık radıyallâhu anh ceddinin ceddî Mehdî’dir ki benî Abbâs elinden kaçup⁵⁹ Rey⁶⁰ vilâyetine gitmişdi. O onda Muhammed Abâd’la⁶¹ medfûndur. Ve o köy⁶² onlara⁶³ mensûbdur. Onun oğulları Kandehar⁶⁴ vilâyetinde düşdüler. Ve onun nesli onda meşhûrdur. Mehdî Muizzî⁶⁵’de doksan altıncı senede hurûc etti. Ve tedricle kârı yüceldi. Ve Muktedir halifenin kablinden bilâd-ı İfrikiyye⁶⁶’de olan Hâkimî üstüne hurûc edip onları mahkûr eyledi. O mülkü tasarruf etti. Ve gitti devletini takvî için Resûlullâh Sallallâhu Aleyhi ve Sellemî⁶⁷’den bu hadîsi rivâyet⁶⁸ etti: “‘Alâ ra’si selâse mi’e tettali’u’ş-şemse min mağribihâ.”⁶⁹ Mehdî yirmi altı yıl hükmetti.⁷⁰ Ve altmış iki yaşında [üç yüz yirmi ikinci (322/933-934) senede]⁷¹ geçdi. **el-Kâyim Bâhirullâh**⁷² Ahmed bin Mehdî onun makâmına geçti.⁷³ Onun zamânında sünnî mezhep Bayezid nâm bir adam⁷⁴ hurûc etti. Sünnîler ittifâkıyla Kâyimle cenge kıyâm gösterdi.⁷⁵ Onu tuttular.⁷⁶ Mehdîyye’de hapsedtiler. Mehdî’ye tâbî’ olanlar ona Deccâl lakab kodular. Ve ettiler ki Deccâl, Mehdî üzerine hurûc eyler. Bu ma’nî ber aksdır ki, Mehdî Deccâl üstüne hurûc etse gerekirdir. Kâyim Şevval’de üç yüz otuz dördüncü (334/945-946) (228b) senede vefât etti. Onun meyyitini gizli tuttular.⁷⁷ Oğlu yerine tahta geçince⁷⁸ on iki yıl⁷⁹ hüküm eyledi. **el-Mansûr Bikuvvetillâh**⁸⁰ İsmâil bin Kâyim bin Mehdî atası yerine geçti.⁸¹ Ve Ebû Yezîd’le ceng etti. Cengden sonra onu tutup helâk etti. Yedi yıl mikdârı pâdişâhlık eyledi. Üç yüz kırk yedinci⁸² senede (347/958-959) Mehdîyye’de geçti.⁸³ **el-Mu’izzüddînillâh**⁸⁴ Ebû Teym Mu’izz bin Mansûr bin Kâyim atası makâmına kâyim oldu. Sâhib râ-yı hâkim idi. Onun mülkü tamâm vüs’at tuttu. Ve Mısır’ı⁸⁵ hîle ile aldı.⁸⁶ Mu’izz üç yüz altmış ikinci (362/972-973) senede ‘imâret-i Kâhire’yi binâ eyledi. Ve kendine taht edindi. Ve Hicâz’ı benî Abbâsiler elinden aldı. Yirmi dört yıl pâdişâhlık ettikten sonra Rabûlâhîr’de üç yüz altmış beşinci (365/975-976) senede geçti.⁸⁷ **el-Azîz Billâh**⁸⁸ Ebû Mansûr bin Kâyim atası makâmına geçti. Ve İltegin tâbî’i halife kâbilinden Şam’ın hâkimi idi. Onu depeledi ve milk-i Şam’ı zabt eyledi. Ve bir cuhûdu⁸⁹ Şam’a ve bir Nasrânîyi Mısır’a havâle eyledi. Ve bunlar ehl-i İslâm’a ta’assubu sebebinden cevrler ettiler.⁹⁰ Bir hatun-ı azîze bir rik’a sundu. Ve onu bunlar cevrinden âgâh etti.⁹¹ İkisini bile ma’zûl ettirdi. Ve onların cifâyetinden⁹² ötürü vâfir mallarını aldı.⁹³

⁵⁷ “onu Abdullâh Sâlim Basrî neslinden ad eyleyip çün Irak tarafı halkı dahî onu Abdullâh bin Meymûn Karrâh neslinden za’m ederler.” *Beyazıt nüshası*, v. 256a.

⁵⁸ “Ali b. Enece el-Bağdadî’nin Uyûnu’l-Ahbâr’ı...”, *Müellif nüshası*, s. 408.

⁵⁹ “halâs bulub da kaçup da...” *Beyazıt nüshası*, v. 256a.

⁶⁰ İran’da bir Ortaçağ şehri. Bkz. Osman Gazi Özgüdenli, “Rey”, *DİA*, c. 35, İstanbul 2008, s. 40.

⁶¹ “kariyye’de...” *Beyazıt nüshası*, v. 256a.

⁶² “kariyye dahî...” *Beyazıt nüshası*, v. 256a.

⁶³ “o kavme...” *Beyazıt nüshası*, v. 256a.

⁶⁴ Afganistan’ın güneyinde yer alan bir şehir ve idarî birim. Bkz. Azmi Özcan, “Kandehar”, *DİA*, C. 24, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s. 293.

⁶⁵ “mukarreb...” *Beyazıt nüshası*, v. 256a.

⁶⁶ Araplar’ın Ortaçağ’da Mağrib’in doğusuna, bugünkü Tunus ve civarına verdikleri isim. Bkz. Nadir Özkuyumcu, “İfrikiye”, *DİA*, C. 21, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 515.

⁶⁷ “hazretinden...” *Beyazıt nüshası*, v. 256a.

⁶⁸ “ve kendine metânet vermeye...” *Beyazıt nüshası*, v. 256a.

⁶⁹ “Her üç yüzyılın başında güneş batıdan doğar.”

⁷⁰ “hükümet eyleyip de...” *Beyazıt nüshası*, v. 256b.

⁷¹ Beyazıt nüshasında yoktur.

⁷² “Kâim Biemrillâh...” *Beyazıt nüshası*, v. 256a. Kâim Biemrillâh (ö. 946), ikinci Fâtûmî halifesidir. Bkz. Ahmet Güner, “Kâim-Biemrillâh el-Fâtûmî”, *DİA*, C. 24, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s. 211.

⁷³ “cülüs eyleyip...” *Beyazıt nüshası*, v. 256b.

⁷⁴ “kişi...” *Beyazıt nüshası*, v. 256b.

⁷⁵ “egâzîn eyledikde...” *Beyazıt nüshası*, v. 256b.

⁷⁶ “ol kişiyi tutub getirüb...” *Beyazıt nüshası*, v.256b.

⁷⁷ “meyyitini herkes meydana getirmeyip ketm eyleyip...” *Beyazıt nüshası*, v.256b.

⁷⁸ “cülüs edince...” *Beyazıt nüshası*... v. 256b.

⁷⁹ “Kâim on iki sene hüküm eyledi...” *Beyazıt nüshası*, v. 256b.

⁸⁰ Mansûr Bikuvvetillâh (ö. 953), üçüncü Fâtûmî halifesidir. Bkz. Kâsım Abduh Kâsım, “Mansûr el-Fâtûmî”, *DİA*, C. 28, TDV Yayınları, İstanbul 2003, s. 8.

⁸¹ “cülüs eyleyip...” *Beyazıt nüshası*, v. 256b.

⁸² “birinci/H. 341/M. 952...” *Beyazıt nüshası*, v. 256b.

⁸³ “helâk oldu...” *Beyazıt nüshası*, v. 256b.

⁸⁴ Muizz-Lidînillâh (ö. 975), dördüncü Fâtûmî halifesidir. Bkz. Asri Çubukçu, “Muizz-Lidînillâh”, *DİA*, C. 31, TDV Yayınları, İstanbul 2020, s. 96.

⁸⁵ “Mısır-ı Kâhirei...” *Beyazıt nüshası*, v. 256b.

⁸⁶ “zabt eyleyip...” *Beyazıt nüshası*, v. 256b.

⁸⁷ “vefât etti...” *Beyazıt nüshası*, v. 256b.

⁸⁸ Azîz Billâh (ö. 996), beşinci Fâtûmî halifesidir. Fâtûmîler’in Mısır’ı zapt etmesinin ardından burada tahta çıkan ilk halifedir. Bkz. Abdülkerim Özaydın, “Azîz-Billâh”, *DİA*, C. 4, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s. 346.

⁸⁹ Fars dilinde Yahudi. “Yahudi...” *Beyazıt nüshası*, v. 256b.

⁹⁰ “taassubu ve cevri olduğundan...” *Beyazıt nüshası*, v. 256b.

⁹¹ “ve onları İslâm’a cevir etmeye âgâh eyleyip de...” *Beyazıt nüshası*, v. 256b.

⁹² “habâsetinden...” *Beyazıt nüshası*, v. 257a.

⁹³ “gasb eyleyip...” *Beyazıt nüshası*, v. 2567a.

XVI. YÜZYIL OSMANLI TARİH YAZIMI EVRENİNDE NİZÂRÎ İSMÂİLÎLERİ: TERCEME-İ TÂRİH-İ GÜZİDE ÖRNEĞİ

Yirmi bir yıl hüküm etti. Üç yüz seksen altıncı senede (386/996-997)⁹⁴ geçti.⁹⁵ **el-Hâkim Biemrillâh**⁹⁶ Ebû Ali Mansûr bin ‘Azîz bin Mu‘izz atası makâmına geçti.⁹⁷ Kendini zâhir-i e‘âzil ve ehl-i takavvî⁹⁸ gösterdi. Hare binerdi ve bî kevkebe ve tantana şehri dolaşır. Ve derdi Tûr Dağı’nda Mûsâ gibi münâcât eylerim. Emr-i ma‘rûf ve nehy-i münkerde mübâlağa eylerdi. Şol halde ki şarâb içmeyi def etmek için nice meyve **(229a)** ağacını kesmişti. Ve emr etmiştir ki avretlere muvzeh dikmeyeler. Ve taşra çıkmayalar. Yedi yıl bu tarîk üstüne ‘amel eyledi. Ammâ mahfî ve puşîde fisk u fücûr ve zulm-i te‘addî ki onun tevâbi‘i eylerdi mültefit olmazdı. Bir hatun sûretinde nesne düzdüler. Sultan’ın yolu üstünde kodular. Elinde bir mektûb Sultan görüp o mektûbunu aldı. Mektûbun mazmûnu Sultan’a ve ecdâdına nâ sezâ kelîmât idi. İncinip⁹⁹ buyurdu. Mısır’ı¹⁰⁰ yağma ettiler ve yaktılar. Mısır’ın yarısı bu sebepten harâb oldu. Ve bir âdet dahî peydâ etti. Rik‘alar yazdı mühürledi. Pazara bıraktı. Ol rik‘aların kiminin mefhûmu oldu ki hâmil mektûb¹⁰¹ filân kadar nesne veresiniz. Ve kiminin¹⁰² mefhûmu şol kadar ukûbet edesiniz. Her kim ki bulurdu mührüyle emîr nazarına iletirdi. Emîr-i mazmûnuna göre ‘amel ederdi. Kadî Ahmed Dâmegânî *Kitâb-ı İstizhâr*¹⁰³, da ider ki Hâkim Mısır’dan birkaç kimse gönderdi. Ve ‘Alevî Medenî ki türbedâr idi. Onu aldı. Tâ bir gece evinden bir delik delip Ravza-ı¹⁰⁴ Resûlullâh’dan Ebûbekir¹⁰⁵ ve Ömer¹⁰⁶’i radiyallâhu anhumâyi çıkaralar. İttîfâk o günlerde Medîne¹⁰⁷’de tozlar kopup¹⁰⁸ yeller ve sâ‘ikalar ve karanlıklar oldu ki cümle halk korkup tevbe ve ‘inâyete başladılar. [Ve isti‘ânet ile]¹⁰⁹ Resûlullâh haremine kaçtılar. Yine sâkin olmadı. ‘Âhir bu ulvî ahvâlî Medîne hâkimine dedi. Medîne hâkimi onları tuttu ve siyâset etti. Hava sâkin ve hoş oldu. Bu kerâmet Ebûbekir ve Ömer radiyallâhu anhumândır.¹¹⁰ [Dört yıldan sonra]¹¹¹ ve hem bu yılda Hâkim’in kız kardeşi İbn Devâis emr-i leşkerle müttehim oldu. Kasd etti ki ikisini bile katl ede. Onlar vâkıf oldular. Ondan evvel iki gulâmı onun katline havâle kıldılar. Hâkim ‘ilm-i nücûmu hûb bilirdi. **(229b)** kendi tâlî‘inde görmüşdü ki eğer filân geceyi¹¹² geçirirse onun ömrü seksenden ziyâde ola. Çün o geceye erişti. Annesi tazarrû‘ eyledi. Kum’daki(?) taşra çıka. Sabaha değin karâr ile eylemedi taşra çıktı. Ol gulâmlar ki pusuda¹¹³ idi. Onu¹¹⁴ depelediler. Ve başını kız kardeşi önüne ilettiler. Ve bu hâl dört yüz yirmi birinci senede (421/1030)¹¹⁵ vâki‘ oldu. Yirmi beş yıl hükmetti. **et-Zâhir Billâh**¹¹⁶ Ebû’l-Hasan ‘Ali bin Hâkim atası makâmına cülûs etti. Leşker beyliğini yine karârı üzere İbn Devâise verdi. Ve onu kendinden emîn eyledi. Ve yüz mülâzim kul verdi. Onu fırsat buldukları gibi depelediler. Atasının kısâsından ötürü altı yıl mikdârı hükümet etti. [Dört]¹¹⁷ yüz yirmi birinci senede¹¹⁸ Kâhire’de geçti. **el-Müstansır Billâh**¹¹⁹ Ebû Temîm Me‘âd¹²⁰ bin Tâhir bin Hâkim yedi yaşarken pâdişâh oldu. Evvelâ aklı güzeldi ammâ kendi murâdı üzere büyümeyin sonra tamâm dîvâne oldu. Nefîs cevâhiri sürme gibi ezderdi.¹²¹ Ve suya atardı.¹²² Ve buhl ve hiddetde şol mertebede idi ki leşkerin vazifesin vermezdi. Leşker âhir onun üzerine yürüdü. Ve onu tutup vazife talep eyledi. ‘Âkıbet birer mikdâr nesne ile sulh ettiler. Altmış yıl mikdârı pâdişâhlık eyledi. O devleti ve saltanatı zamânında Aktîs ve bir alay kimse onun üstüne hurûc ettiler. Kârları bülend oldu. El-Müstansır Billâh onlara sabır gösterdi. Tâ fırsat bulunca pes cümlesini depeledi. Müstansır’ın üç oğlu vardı. Nizâr ve Abdulhamîd ve Ahmed. Nizâr’ı velîahd eyledi. Ondancinip hal‘ etti. Ve Ahmed’e verdi. Ve Musta‘lî lakâb verdi. **(230a)** Ve İsmâiliyyân iki gürûh

⁹⁴ “383/993”, *Müellif nüshası*, s. 411.

⁹⁵ “vefât...” *Beyazıt nüshası*, v. 257a.

⁹⁶ Hâkim Biemrillâh (ö. 1021), altıncı Fâtımî halifesidir. Bkz. Mustafa Öz, “Hâkim-biemrillâh”, *DİA*, C. 15, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 199.

⁹⁷ “cülûs ettikde...” *Beyazıt nüshası*, v. 256b.

⁹⁸ “e‘âdil ve ehl-i tekavvî...” *Beyazıt nüshası*, v. 256a.

⁹⁹ “Sultan gayet incinip de gazâba geldi...” Bkz. *Beyazıt nüshası*, v. 257a.

¹⁰⁰ “Mısır-ı Kahirei...” *Beyazıt nüshası*, v. 257a.

¹⁰¹ “varakiyye...” *Beyazıt nüshası*, v. 257a.

¹⁰² “ba‘zı varakiyye...” *Beyazıt nüshası*, v. 256b.

¹⁰³ Kadî Ahmed Dâmegânî’ye ait olduğu belirtilen *Kitâb-ı İstizhâr* hakkında kaynaklarda bir bilgiye rastlanmamıştır. Bkz. Cengiz Kallek, “Dâmegânî”, *DİA*, C. 8, TDV Yayınları, İstanbul 1993, ss. 453-454.

¹⁰⁴ “Mutahhara-i...” *Beyazıt nüshası*, v. 257b.

¹⁰⁵ “Ebûbekir es-Siddîk...” *Beyazıt nüshası*, v. 257b.

¹⁰⁶ “Ömerü’l-Fâruk...” *Beyazıt nüshası*, v. 257b.

¹⁰⁷ “Medîne-i Münevvere’de...” *Beyazıt nüshası*, v. 257b.

¹⁰⁸ “kıyâmet alâmeti gibi nesnelere vâki’ oldu ki gün tutulup...” *Beyazıt nüshası*, v. 257b.

¹⁰⁹ *Beyazıt nüshasında yoktur.* *Beyazıt nüshası*, v. 257b.

¹¹⁰ “radiyallâhu anh hazretlerindir...” *Beyazıt nüshası*, v. 257b.

¹¹¹ *Beyazıt nüshasında yoktur.* *Beyazıt nüshası*, v. 257b.

¹¹² “geceyi güzel...” *Beyazıt nüshası*, v. 257b.

¹¹³ “muntazar oldukda...” *Beyazıt nüshası*, v. 257b.

¹¹⁴ “necât vermeyip...” *Beyazıt nüshası*, v. 257b.

¹¹⁵ “411/1020”. *Müellif nüshası*, s. 412.

¹¹⁶ Zâhir Billâh (ö. 1036), yedinci Fâtımî halifesidir. Bkz. Murat Öztürk, “Zâhir el-Fâtımî”, *DİA*, C. 44, TDV Yayınları, İstanbul 2013, s. 88.

¹¹⁷ *Beyazıt nüshasında yoktur.* *Beyazıt nüshası*, v. 258a.

¹¹⁸ “420/1029”. *Müellif nüshası*, s. 413.

¹¹⁹ “Muntasır Billâh...” *Beyazıt nüshası*, v. 258a. Müstansır Billâh (ö. 1094), altmış yıla yakın halifelik yapan sekizinci Fâtımî halifesidir. Ölümünden sonra İsmâilîler Nizâriyye ve Musta‘liyye olmak üzere iki kola ayrılmıştır. Bkz. Abdülkerim Özaydın, “Müstansır-Billâh el-Fâtımî”, *DİA*, C. 32, TDV Yayınları, İstanbul 2006, ss. 119-121.

¹²⁰ “Sa’d...” *Beyazıt nüshası*, v. 258a.

¹²¹ “sahk eyleyip...” *Beyazıt nüshası*, v. 258a.

¹²² “dökerdi...” *Beyazıt nüshası*, v. 258a.

oldular. Ol ki Ahmed'e mutâba'at etti. Onlara Musta'levî dediler. Ve o kimseler ki Nizâr'a tâbi' oldu. Onlara Umerâyî dediler. El-Kıssa. Hasan Sabbâh Nizâr'a mutâba'at etti. Ve onun nâmına da'vet etti. Ve Müstansır dört yüz seksen yedinci (487/1094-1095) senede geçti. **el-Musta'fî Billâh**¹²³ Ebû'l-Kâsım Ahmed bin Müstansır atası yerine pâdişâh oldu. Kardeşine¹²⁴ kasd etti. Nizâr ondan kaçtı. İki oğlu ile İskenderiye'ye gitti. [Musta'fî]¹²⁵ leşker gönderdi. Onu iki oğluyla tutup getirdiler. Kâhire¹²⁶de mahbûs ettiler. Tâ vefât edince Musta'fî zamânında Franklar bazı sevâhil-i Şâm'a müstevlî oldular. Musta'fî on yıl hüküm etti. Zilkade'de dört yüz doksan yedinci senede (Zilkade 497/Ağustos 1104) Kahire'de¹²⁷ geçti. **el-Âmir bi Ahkâmillâh**¹²⁸ Ebû 'Ali Mansûr bin Musta'fî atası yerine pâdişâh oldu. Yirmi yedi yıl hüküm etti. Nizâr tevâbi'inden bazı kimseler¹²⁹ onu depeledi. Beş yüz yirmi dördüncü senede (524/1129-1130) kırk yaşında **el-Hâfız Lidînillâh**¹³⁰ Ebû Meymûn 'Abdulhamîd bin Müstansır kardeşi oğlu yerine pâdişâh oldu. Ve yirmi yıl hüküm eyledi. Ve beş yüz kırk dördüncü (544/1149-1150) senede geçti. **ez-Zâfir Billâh**¹³¹ Ebû Mansûr Muhammed bin Hâfız bin Müstansır atası yerine pâdişâh oldu. Onun zamânında Frenkler Askalân¹³² üstüne müstevlî oldular. Vezîri Abbâs bin Temîm onu beş yüz kırk dokuzuncu (549/1154-1155) senede depeledi. Beş yıl hüküm etti. **El-Fâiz Billâh**¹³³ Ebû'l-Kâsım İsâ bin Zâhir bin Hâfız atasından sonra pâdişâh oldu. Masrû' idi üç yıl hüküm etti. Ve sara' marazından geçti. Beş yüz elli ikinci senede (552/1157-1158) **el-Âzid Lidînillâh**¹³⁴ Ebû 'Abdullâh Muhammed bin Fâiz bin Zâhir atasından sonra pâdişâh oldu. Onun zamânında **(230b)** Frenkler beş yüz elli dördüncü senede (554/1159-1160) Mısır'a¹³⁵ kasd ettiler. Âzid onlardan âciz olup Şâm sâhibinden meded talep eyledi. Melik Nâsır Selâhaddîn¹³⁶ ki kendi kablinden Humus hâkimiydi. Onu mu'âvenete gönderdi. Fakat leşker-i Şâm¹³⁷ vusûl bulmazdan evvel girizân¹³⁸ oldu. Pes bu aradan Âzid'le veziri Şâpûr arasına münâkaşa düştü. Ve Melik Selâhaddîn Yusuf'u penâh edindi. Ve ol Şâpûr'u katl etti. Melik Selâhaddîn Yusuf beş yüz elli altıncı senede(556/1160) hutbei benî Abbâs hulefâsı üzerine okudu. Bir haftadan sonra Âzid vefât etti. Selâh Mısır¹³⁹ mülküne müstevlî oldu. Ve Sultan diye lakab verdiler. Ve İsmâîlilerden Diyârbekir mülkünde bir pâdişâh kaldı. Ve beş yüz elli birinci (551/1156-1157) senede Şâm vilâyetini dahî Melik Selâhaddîn zabt edip Atabey Seyfeddîn Salgûrî'nin elin o diyârdan gütâh¹⁴⁰ etti. Ve beş yüz seksen beşinci (585/1189-1190) senede Beytû'l-Makdis'i dahî aldı Frenkler elinden ve bir levh vaz' etti. Kapısında¹⁴¹ üstünde ol levhin, "Velekad ketebnâ fi'z-zebûri min ba'diz-zikri inne'l-arda yerisuhâ 'ibâdiye's-sâlihûn."¹⁴² yazılı. Ondandır Akka şehrini dahî aldı ve bu vilâyet nice zamân Âl-i Eyyûb tasarrufunda idi. Ve bunlardan sonra Mısır hükümeti gulâmlar eline düştü. Gulâmdan gulâma geldi. Ve bu kitâb¹⁴³ te'lif olundu da Melik Nâsıruddîn onda idi. Ve derler benî Abbâs'tan birine hilâfet verdi. Tâ tevîz-i saltanat eyleye.

İkinci makale, İnan'da olan İsmâiliyyân beyânındadır. Sekiz kimsedir. Onların pâdişahlığı dört yüz seksen üçüncü seneden (483/1090) altıyüz elli dördüncü (654/1256) seneye değindir. Yüz yetmiş bir yıl olur.¹⁴⁴ Onların evveli **Sabbâh** Hasan bin Ali bin Muhammed bin Ca'fer **(231a)** bin Hüseyin bin Muhammed es-Sabbâh yümn-i

¹²³ Musta'fî-Billâh (ö. 1101), dokuzuncu Fâtîmî halifesidir. Halife Müstansır-Billâh'ın en küçük oğlu olup babasının ölümünden sonra veliahd ilan edilen Nizâr'ın yerine Fâtîmî veziri Efdal bin Bedr'in desteğiyle 1094'te halife olmuştur. Bkz. Nadir Özkuyumcu, "Musta'fî-Billâh el-Fâtîmî", *DİA*, C. 32, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s. 115.

¹²⁴ "kardeşine..." *Be yazıt nüshası*, v. 258a.

¹²⁵ *Be yazıt nüshasında yoktur. Be yazıt nüshası*, v. 258a.

¹²⁶ "Kâhire-i Mısır'da..." *Be yazıt nüshası*, v. 258a.

¹²⁷ "Mısır-ı Kâhire'de..." *Be yazıt nüshası*, v. 258a.

¹²⁸ Âmir bi Ahkâmillâh (ö. 1130), onuncu Fâtîmî halifesidir. Bkz. Abdülkerim Özeydin, "Âmir-Biahkâmillâh", *DİA*, C. 3, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s. 68.

¹²⁹ "yedi nefer kimse..." *Be yazıt nüshası*, v. 258b.

¹³⁰ Hâfız Lidînillâh (ö. 1149), on birinci Fâtîmî halifesidir. Fâtîmî Halifesi Müstansır-Billâh'ın torunudur. Bkz. Ahmet Güner, "Hâfız-Lidînillâh", *DİA*, C. 15, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 108.

¹³¹ Zâfir Billâh (ö. 1154), on ikinci Fâtîmî halifesidir. Hâfız-Lidînillâh'ın en küçük oğludur. Bkz. Murat Öztürk, "Zâfir-biemrillâh", *DİA*, C. 44, TDV Yayınları, İstanbul 2013, s. 69.

¹³² Filistin topraklarında yer alan ve Suriye ile Mısır arasında bir geçit vazifesi gören tarihi şehir. Bkz. Mustafa Fayda, "Askalân", *DİA*, C. 3, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s. 487.

¹³³ Fâtîmî veziri Abbâs tarafından Halife Zâfir'in ölümünden sonra beş yaşında Fâtîmî tahtına çıkarılan Fâtîmî halifesi (Ebû'l-Kâsım İsâ). Bkz. Öztürk, "Zâfir-Biemrillâh", s. 70.

¹³⁴ Âzid Lidînillâh (ö. 1171), son Fâtîmî halifesidir. 13 Eylül 1171'de ölümüyle Fâtîmî hilâfeti ve devleti resmen sona erdi. Bkz. Ramazan Şeşen, "Âzid-Lidînillâh", *DİA*, C. 1, TDV Yayınları, İstanbul 1988, ss. 374-375.

¹³⁵ "Mısır-ı Kâhire'ye..." *Be yazıt nüshası*, v. 258b.

¹³⁶ "Nasıruddîn..." *Be yazıt nüshası*, v. 258b.

¹³⁷ "sipahileri..." *Be yazıt nüshası*, v. 258b.

¹³⁸ "girizân-ı kahr oldukda..." *Be yazıt nüshası*, v. 258b.

¹³⁹ "Mısır-ı Kâhire'de..." *Be yazıt nüshası*, v. 258b.

¹⁴⁰ "kat..." *Be yazıt nüshası*, v. 258b.

¹⁴¹ "Mescid-i Aksânın kapısı üzerine..." *Be yazıt nüshası*, v. 259a.

¹⁴² "Andolsun zikirden(Tevrat'tan) sonra Zebûr'da da, 'Yeryüzüne iyi kullarım vâris olacaktır.' diye yazmıştık." Bkz. Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, haz. Hayreddin Karaman vd., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, Enbiyâ Süresi, 105. ayet, 330.

¹⁴³ "tevârih..." *Be yazıt nüshası*, v. 259a.

¹⁴⁴ Reşîdüddîn Fazlullah, Hasan Sabbâh'ın faaliyetlerine başladığı tarih olan 477/1084'den itibaren İsmâîlî hanedanı süresini 177 sene olarak vermektedir. Bkz. *age*, s. 26.

XVI. YÜZYIL OSMANLI TARİH YAZIMI EVRENİNDE NİZÂRÎ İSMÂİLÎLERİ: TERCEME-İ TÂRİH-İ GÜZİDE ÖRNEĞİ

pâdişâh Yusuf Hamrî tahtındadır.¹⁴⁵ Ve Şi‘î mezheptir. Sabbâhla vezîr Nizâmülmülk mâbeynine husûmet düştü. Sabbâh, Sultan Alp Arslan’dan dür oldu ve Rey’e gitti ondan Şâm’a gitti. Nizâr bin Müstansır nâmına halkı da‘vet eyledi. Nizâr bin Müstansır kendi oğlundan ta‘lîm ve perverîş için Sabbâh’a birini verdi. Hasan Sabbâh evvelâ oğlanlığı İran’a iletti. Ve tamâm perverîş etti. Nizâmülmülk havfından ondan dahî vilâyet-i İsfehan’a geldi. Reis Ebû’l-Fazl hânesine kondu. Bir gün söz arasında eyitti: Eğer iki yâr-ı muvâfık bulaydım bu memleketi birbirine ururdum. Reis Ebû’l-Fazl, buna mâlihulyâ marazı ‘arız olmuş ancak diye ba‘zı bu maraza münâsib eşribe ve ağdiye getirdi. Hasan Sabbâh onu anladı. İsfehân’dan Rey’e gitti. Kıl’a halkına mahfî ve puşîde gönderip da‘vet eyledi. Reis-i muzaffer¹⁴⁶ ki, Emîr Dâvud kablinden Girdkûh hâkimi idi. Ve Hüseyin Kâyinî¹⁴⁷ kal‘a-i Kuhistân Terşîz hâkimi idi. Ve sâyir Horasan kal‘alarının hâkimleri da‘vetin kabul kıldı. Ondan Kazvîn’e ‘azm etti. Kal‘atu’l-mevte da‘vet ediciler gönderdi. Evvel ilin halkı da‘vetine icâbet ettiler. Dört yüz seksen üçüncü senede (483/1090) Kal‘atu’l-mevt üstüne vardılar. Sultan Melikşah Selçûkî kablinden o vakit onda Ulvî Mehdî nâm hâkimdi. Hasan Sabbâh Mehdî’ye¹⁴⁸ eyitti. Çün bu kal‘ada benim mülküm olmaya. Bana bunda tâ‘at¹⁴⁹ etmek câiz değildir. Eğer câiz ise¹⁵⁰ bana bir sıgır derisi içi kadar bu para yere sat. Tâ kendi mülkümde tâ‘at ve ibâdet edeyim. Mehdî evvel (231b) mikdâr bir sattı. Hasan Sabbâh bu sıgır derisini ince tuttu¹⁵¹, dildi ve kal‘ayı dolaştırırdı. Ve eyitti tamâm kal‘a benimdir. Mehdî’nin mecâli olmadı ki men‘ ede.¹⁵² Kal‘ai teslim aldı.¹⁵³ Ona üç bin kızıl altın kal‘a bahâsına verdi. Ve da‘vete meşgûl oldu. Sultan Melikşah’ın Altuntaş nâm bir gulâmı vardı. Kal‘a üstüne ‘azm etti.¹⁵⁴ Ve Hasan Sabbâh’ın ittibâ’ından bulduğunu depeledi.¹⁵⁵ Cihân, Hasan gözüne dar oldu. Zîrâ dahî kal‘aya zâd u zevâda görmemişti.¹⁵⁶ Altuntaş eğlenmedi geçti. Hasan Sabbâh’ın kârı kuvvet tuttu.¹⁵⁷ Hüseyin Kâyinî Kuhistân’da vâfir halk da‘vet etti. Bu ahvâlî Sultan Melikşah’a arz ettiler. Sultan Arslantaş¹⁵⁸’ı sipâh bî pâyânla Hasan Sabbâh cengine ve Gazeltaş¹⁵⁹’ı leşker ferâvânla Hüseyin Kâyinî cengine gönderdi. Arslantaş, Hasan Sabbâh’a ‘âlem yüzünü¹⁶⁰ dar gösterip kal‘ai feth edecek zamânda hattâ kal‘ada Hasan Sabbâhla yetmiş kişi kalmıştı. Dihdâr Bu Ali¹⁶¹ Kuhistân’dan üç yüz adam gönderdi. Hasan Sabbâh’a meded için bunlar nâgâh Arslantaş leşkeri üstüne şebihûn edip muzaffer oldular. Arslantaş münhezim Sultan dergâhına geldi. Ve hem ol zamânlarda vezîr Nizâmülmülk, Mülhidân kal‘asını zîr u zeber ettirmeye Sultan’ı tahrik etmek üzerinde idi.¹⁶² Bu sebepten mihne bir mülhid fedâisi vezir Nizâmülmülk’ü depeledi. Ve Sultan Melikşah o arada eğlenmedi. Bağdat’ta vefât etti. Gazeltaş dahî Kuhistân’da Hüseyin Kâyinî’ye cihânı dar etti. Ammâ Sultan vefât etmekle döndü gitti. Sultan Melikşah’dan sonra oğulları Berkıyaruk ve Muhammed milk kârında nizâ’a düştüler. Hasan Sabbâh kârın mültefit (232a) olmadılar. Hasan Sabbâh bu arada tamâm kuvvetlendi. Çün Sultan Muhammed pâdişâh oldu. Mülâhîde kal‘asına muhkem kasd edip leşker gönderdi. Kal‘atu’l-mevti sekiz yıl mahsûr ettiler. ‘Âkîbet Atabeg Şîrgîr¹⁶³’i gönderdi.¹⁶⁴ Ol tamâm ceng edip feth edicek zamânda Sultan Muhammed vefât etmekle tevakkufda kaldı. Sultan Sencer pâdişâh olacak ol dahî Hasan Sabbâh’ın muhkem kasdında oldu. Hasan Sabbâh’ın hatunu Sultan Sencer havâssından bir hatunu aldattı. Bir gece Sultan’ın döşeği altına bir bıçak kodurdu. Bu halde Hasan haber gönderdi ki ben de Sultan’ın muhabbeti olmasa o bıçakına döşek altında dikilmişti behlûsına dikilmek hod dahî âsândır. Gerçi ben bu taş içindeyim. Ammâ senin mahremlerin benimle hemdemdir. Sultan bu haberden havf etti. Ve ayrık ona kasd etmedi. Nâçâr ona müsellemnâme gönderdi. Hasan’ın kârı tamâm ‘urûc buldu. Reis Ebû’l-Fadl¹⁶⁵ bir gün Hasan yanına geldi. Hasan ona dedi ki gördün mü divâne deyü divâneler şarâb ve gıdâsını getirdin.¹⁶⁶ Çün muvâfık yâr

¹⁴⁵ “neslindendir...” *Beyazıt nüshası*, v. 259b.

¹⁴⁶ “Reis Ebû’l-Fazl...” *Beyazıt nüshası*, v. 259a.

¹⁴⁷ Hasan Sabbâh’ın propaganda faaliyetlerinde bulunması için Kuhistân bölgesine gönderdiği dâisi. Daftary, *age*, s. 485.

¹⁴⁸ “Mehdî-i Alevî’ye...” *Beyazıt nüshası*, v. 259b.

¹⁴⁹ “bunda ibâdet ve tâat ve zîkrullâh...” *Beyazıt nüshası*, v. 260a.

¹⁵⁰ “murâd edersen...” *Beyazıt nüshası*, v. 260a.

¹⁵¹ “ince bıçakla yarup da...” *Beyazıt nüshası*, v. 260a.

¹⁵² “men‘-i def‘ eyleye...” *Beyazıt nüshası*, v. 260a.

¹⁵³ “kal‘a eyleyüb...” *Beyazıt nüshası*, v. 260a.

¹⁵⁴ “azm eyleyüb de müstevlî oldukda...” *Beyazıt nüshası*, v. 260a.

¹⁵⁵ “depeleyüp de dâd-ı feryâd çağırıldı...” *Beyazıt nüshası*, v. 260a.

¹⁵⁶ “Hasan Sabbâh dahî ol askerın nafakaların ki tertib üzerine getürüb de ol kal‘alar mühimmât ve zâd ü zehâyiri tedârik görmemişti...” *Beyazıt nüshası*, v. 260a-260b.

¹⁵⁷ “Hasan Sabbâh’ın dahî kârı günden güne kendine nizâm verüb kuvvet buldukda...” *Beyazıt nüshası*, v. 260b.

¹⁵⁸ Melikşah devri kumandanlarından. Cüveynî, *age*, 541; Daftary, *age*, s. 486; Arayancan, *age*, s. 50.

¹⁵⁹ Cüveynî’de Kızıl Sank olarak geçen Selçuklu kumandanı. Cüveynî, *age*, s. 541; Daftary, *age*, s. 486.

¹⁶⁰ “dünyayı...” *Beyazıt nüshası*, v. 260b.

¹⁶¹ Hasan Sabbâh’ın propaganda faaliyetlerini yürütmek üzere Kazvîn’e gönderdiği Dihdâr Ebû Ali Ardestanî adlı dâisidir. Melikşah devrinde kuşatılan Alamut Kalesi’ne yardım için üç yüz adamını göndermiştir. Bkz. Cüveynî, *age*, s. 541; Daftary, *age*, s. 486; Arayancan, *age*, s. 51; İsmail Ay, “İsmâilî Davasında Bir Politik Söylem Olarak Musta’lî Nizârî Ayrılışı ve Nizârîliğin Doğuşu”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16/1, Haziran 2023, 66-67. 10.46790/erzisosbil.1266074.

¹⁶² “dahî katı çok leşker tedârik eyleyüb de kalkıb Mülhidân kal‘ası üzerine müstevlî oldukdan sonra Mülhidâna gâlib olub muzaffer oldukda getürüb de ol ki zîr ü zeber edib de hâk ile yeksân edib de...” *Beyazıt nüshası*, v. 260b.

¹⁶³ Selçukluların ünlü emirlerinden Şîrgîr lakâbiylabilinen Emîr Nûş Tegin’dir. Bkz. Cüveynî, *age*, s. 545; Daftary, *age*, ss. 490-491.

¹⁶⁴ Eserin Farsça’dan yapılan çevirisinde, Hasan Sabbâh’ın ortaya çıkışı ve muhtelif kaleleri ele geçirmesinden bahsedilmemiştir. Melikşah’ın ve özellikle Sencer’in Hasan Sabbâh üzerine seferlerinden söz edilmiştir. Bkz. *Müellif nüshası*, s. 417.

¹⁶⁵ “Ebû’l-Fazl-i Lenbânî”, *Müellif nüshası*, s. 418.

¹⁶⁶ “divâne olmuş divâneler şarâb ve gıdâsını def‘ olundu...” *Beyazıt nüshası*, v. 261b.

buldum ne kâr kıldım. Reîs Ebû'l-Fadl eyitti. Hemîşe senin ben akıl ve dânişına¹⁶⁷ makarr u mu'arref idim. Ammâ kimin hâtırına gelirdi ki kâr ı çâk bu mertebeye ergüridin. Hasan eyitdi işte devlet kârında bu denli ettim.¹⁶⁸ Eğer tevfi-k-i Rabbânî yâr olursa dîn kârında dahî göresin neler eyleyim. Hasan tamâm zühd da'vâsın eylerdi. Tâ şol mertebede ki otuz beş yıl mikdârı hükm etti. Kimse şarâb içmedi. Onun iki oğlu vardı. Şarâb içen ve zînâ eylerler dediler. İkisini bile çüb altında depeledi.¹⁶⁹ Hasan Sabbâh Çehârşenbe gecesi Rabiulâhîrde beş yüz on sekizinci senede (518/1124) âhirete revân oldu. **(232b)** Kiyâ Büzürgümmîd¹⁷⁰'i veliahd etti. **Büzürgümmîd** Rudbârî Hasan Sabbâh'ın vasiyetiyle yerine geçti. Onun mezhebi üstüne oldu. Ve onu imâm ve pişvâ edindi. Ammâ şerî'ate¹⁷¹ ri'âyet¹⁷² eylerdi. On dört yıl iki ay yirmi gün Rudbar'a ve kıl'a-i Mülâhîdeye hükümet etti. Ve beş yüz otuz ikinci senede (532/1137-1138) geçti. **Muhammed** bin Büzürgümmîd¹⁷³ atası yerine hâkim oldu. Ol dahî zâhir şerî'ate¹⁷⁴ ri'âyet eyledi. Oğlu imâmet da'vâsın eyledi. Ol mâni' oldu. Ve Muhammed yirmi dört yıl hükümet ettikten sonra beş yüz ellinci senede (550/1155-1156)¹⁷⁵ vefât etti. **Hasan bin Muhammed** bin Büzürgümmîd¹⁷⁶ atasından sonra hâkim oldu.¹⁷⁷ İmâmet da'vâsın eyledi. Şuna binâen ki Hasan Sabbâh Nizâr bin Müstansır neslinden ola. Ve kendi neslin bu sûret üzere Müstansır'a erişirdi.¹⁷⁸ El-Kâhîr Bikuvvetillâh el-Hasan bin el-Mehdî bin Hâdî bin Nizâr bin Müstansır Ramazan'ın on yedisinde beş yüz elli dokuzuncu senede (17 Ramazan 559/8 Ağustos 1164) ki Mağrib'de İsmâiliyyân kârı tamâm olmuşdu. Müstencid¹⁷⁹ halife zamânında ve Sultan Arslan bin Tuğrul Selçukî zamânında meydân ortasında bir minber dikti. Yüzün kibleye¹⁸⁰ Müslümanların aksi üzerine kodu. Ve dört 'alem dikti minberin dört yanına. Biri kızıl biri sarı biri ak biri yeşil ve eyitti: "Ben İmâm'im. Cihândan teklîfî getirdim.¹⁸¹ Ve evvel emr-i şer'iyeyi zâhirden ref' ettim. Ve bu devr-i zamân kıyâmettir. Gerekdir ki halk bâtından Hudâyla ola ve zâhire i'tibâr etmeye." Ondan aşaga indi. Savmı bozdu. Türlü türlü menâhî ve mülâhiye başladı. Kavmi ona tâbî' oldu. Ve ol güne 'idu'l-kıyâm diye nâm verdiler. Ve târihi o gündün tuttular. Târîh-i Hicriyyeye mültefit olmadılar. Ve bundan sonra ne denli 'âlî imâret ettilerse **(233a)** târihini 'idu'l-kıyâm yazdılar. Ve ba'zı rivâyette Hasan bin Muhammed'e Hüdâvend diye lakâb verip hitâb ettiler. Ve Kazvîn Müslümanları ona Göre Kiyâ dediler. Ve aceb budur ki Hasan¹⁸² ulvîlik da'vâsı eylerdi. Ramazan¹⁸³'ın on yedisinde Hazreti Ali ki katl olmuştu. Oruç bozmayı ve menâhîler işlemek ayıbını evvelâ o vaz' eyledi.¹⁸⁴ Ve Hasan'ın i'tikâd¹⁸⁵ o idi ki, 'âlem kadîm ola. Zamân dahî nâ mütenâhî ola. Ve me'âd-ı rûhânî ola. Ve cennet ve cehennem ma'nevî ola. Ve kıyâmet her kim ki öle o ola. Ve¹⁸⁶ cümle erkân-ı şerî'ati¹⁸⁷ zu'm-ı fâsîdî üzerine tevcîh ve te'viller eyleyip ilhâda ve küfre say' eylerdi.¹⁸⁸ Çün halkı bu tarikle idlâl etti. Bu âyin-i noksânî ve bu erkân-ı hevâyî cühelâ¹⁸⁹ gönünde karâr tuttu. Ke'n-nakşî fi'l-hacer.¹⁹⁰ Az zamânın içinde ilhâd kârî kemâle erişti. Hattâ Hasan'ı ilâhiyyete kabûl ettiler. Çün kâr bu mertebeye erişti. Bunların yanında olan Müslümanlar celâ'-i vatan ve terk-i diyâr edip bî ihtiyâr gittiler. Horasan'a ve Irak'a geldiler.¹⁹¹ Onların ki gitmeye kudreti olmadı. Bu şiddet ve eleme sabr etti. Ve fırsat

¹⁶⁷ "aklınıza ve re'yinize..." *Beyazıt nüshası*, v. 261b.

¹⁶⁸ "bu kadar râbitaya koydum..." *Beyazıt nüshası*, v. 261b.

¹⁶⁹ "Her ikisini de sopa ile öldürdü." *Müellif nüshası*, s. 418. Ayrıca Farsça nüshada, kuşatma altındaki Hasan Sabbâh'ın karısı ve iki kızını Girdkuh Kalesi'ne gönderdiğinden ve burada yün eğirdiklerinden bahsedilmiştir. Bu durumun daha sonra da bir gelenek halini aldığı da belirtilmiştir. Hasan Sabbâh'ın hayatı boyunca evinden iki defa çıktığı ve ömrünü ibadet etmekle ve eser yazmakla geçirdiği de ifade edilmiştir. Şeriatın zâhirini bânın yaptığı için bu zümreye Bâtınî adı verildiğinden de söz edilmiştir. *Müellif nüshası*, s. 418.

¹⁷⁰ İkinci İsmâilî Nizârî hükümdarı (518-532/1124-1138). Bkz. Daftary, *age*, 460; Arayancan, *age*, ss. 85-86.

¹⁷¹ "şerî'at-ı mutahharaya..." *Beyazıt nüshası*, v. 261b.

¹⁷² "ri'âyet ve merhamet..." *Beyazıt nüshası*, v. 261b.

¹⁷³ Üçüncü İsmâilî Nizârî hükümdarı (532-557/1138-1162). Bkz. Daftary, *age*, 460; Arayancan, *age*, ss. 87-88.

¹⁷⁴ "şerî'at-ı mutahharaya..." *Beyazıt nüshası*, v. 261b.

¹⁷⁵ "557/1162", *Müellif nüshası*, s. 418.

¹⁷⁶ Dördüncü İsmâilî Nizârî hükümdarı (557-561/1162-1166). Bkz. Daftary, *age*, 460; Arayancan, *age*, s. 89.

¹⁷⁷ Beyazıt nüshası derkenârında bu döneme ait şöyle bir değerlendirmede bulunulmuştur: "Matlab: Mu'tezile mezhebi budur ki, şimdiki halde diyâr-ı Kızılbaş'daki Acem tâifeleri bu mezhebi tutar. Mu'tezile mezhebîdir." *Beyazıt nüshası*, v. 262a.

¹⁷⁸ Farsça nüshada, Hasan'ın imamet davası gütmesinin gerekçesi belirtilmiştir. Nizâr'ın oğlu İsmâil'in Hasan Sabbâh tarafından ülkeye getirildiği ve büluğ çağına gelen İsmâil'in bir oğlu olduğu belirtilmektedir. Rivayete göre Nizâr'ın torunu olan bu çocuğun Muhammed bin Bozorg Ümid'in ilişkisinde imamet davası güdecek olan Hasan doğmuştur. Eserde farklı bir rivayete de yer verilmiştir. Buna göre Hasan'ın annesi padişahlık imam oğullarından devam etsin diye Muhammed Bozorg Ümid'in oğluyla kendi oğlunu küçük yaşta değiştirmiştir. *Müellif nüshası*, ss. 418-419.

¹⁷⁹ Abbâsî halifesi.(555-566/1160-1170) Bkz. Hüseyin Kayhan, "Müstencid-Billâh", *DİA*, C. 33, TDV Yayınları, İstanbul 2006, 143-145.

¹⁸⁰ "...kibleye karşı..." *Beyazıt nüshası*, v. 262a.

¹⁸¹ "...kaldırdım..." *Beyazıt nüshası*, v. 262a.

¹⁸² "Hasan-ı habîsü la'netullâh ale'l-kâfirin hınzırı idi." *Beyazıt nüshası*, v. 262a.

¹⁸³ "Ramazânü'l-mübârekin..." *Beyazıt nüshası*, v. 262b.

¹⁸⁴ "Çün bu hınzır dahî ol günde ki oruç bozmağı ve cümle şer'in hilâfî olan kebâir-i günâh işlemeyi ol günde vaz' eyleyip bu kadar cühelâyı idlâl edip yoldan çıkarp yeniden merdûd eylemeye sebep oldu." *Beyazıt nüshası*, 262b.

¹⁸⁵ "i'tikâd-ı bâtilası..." *Beyazıt nüshası*, v. 262b.

¹⁸⁶ "...bu Yezîd..." *Beyazıt nüshası*, v. 262b.

¹⁸⁷ "...Ahmediyye'yi..." *Beyazıt nüshası*, v. 262b.

¹⁸⁸ "Eğer bu devirde şeriatın zahirine göre davranırlarsa, insanlar öldürülmeye ve işkenceye uğrarlar." diye hüküm verdi. Bkz. *Müellif nüshası*, ss. 418-419.

¹⁸⁹ "...humârlarının dahî..." *Beyazıt nüshası*, v. 262b.

¹⁹⁰ "fehvasınca..." *Beyazıt nüshası*, v. 262b.

¹⁹¹ "Horasan ve Irak tarafında sâkin olup kendilerini setr ettiler." *Beyazıt nüshası*, v. 263a.

XVI. YÜZYIL OSMANLI TARİH YAZIMI EVRENİNDE NİZÂRÎ İSMÂİLÎLERİ: TERCEME-İ TÂRİH-İ GÜZİDE ÖRNEĞİ

gözledi. ‘Âkibet Hasan bin Nayûr¹⁹² Alepoye’den(?) Hasan’ın hatununun kardeşiydi. Beş yüz altmış birinci senede (561/1165-1166) Hasan’ı¹⁹³ cehenneme ergürdü. Dört yıl pâdişâhlık etmişti. **Hüdâvend Muhammed** bin Hasan bin Muhammed¹⁹⁴ atasından sonra pâdişâh oldu. Hasan Namurki atasını öldürmüştü. Cümle onun neslin depeledi. Onun¹⁹⁵ zamânında kâr-ı ilhâd tamâm revnak buldu. Ve kendi ziyâde kuvvetlendi. Ve emr-i şer’î küllî o vilâyetten merfû‘ oldu. O zamânda çok kanlar döktü.¹⁹⁶ Ve fitneler kopardı. Ve fesâdlar eyledi. Ve mallar aldı. Kırk altı yıl mikdârı pâdişâhlık ettikten sonra altı¹⁹⁷ yüz yetmişinci senede (570/1174-1175) **(233b)** cehenneme¹⁹⁸ revân oldu. Ba‘zılar der oğlu Celâleddîn zehr yedirdi. Havâss ittifâkiyla bu bed dîni ihdâs ettiği için. **Hudâvend Celâleddîn** Hasan bin Muhammed¹⁹⁹ atasından sonra pâdişâh oldu. Dâru’l-hilâfeye haber gönderdi. Menhiyyâtı, hükümet ettiği vilâyetten kaldırdı. Ve evâmir ve nevâhîyi şer’iyyeye tamâm revâc verdi. Ve kendini o mezmûm tarîkten berî eyledi. Dâru’l-hilâfeden onun²⁰⁰ İslâmına hükm nâfiz oldu. Ve ona Nev Müslüman dediler. Ve Hasan Sabbâh’ın ve sâir Mülâhide’nin kitâbhânelerinde tesânîf ve kütüb-i ebâtîlelerini²⁰¹ cem‘ edip ateşe vurdular. Ve Celâleddîn Hasan Nev Müslüman kendi selefleri üzerine la‘net etti. Müslümanların onun Müslümanlığına şekki kalmadı. Ve anasını Hacc’a gönderdi. Halife ona izzetler²⁰² eyledi. Pâdişâhlar tarîki üzere ri‘âyet kıldı. Ve ‘icâzet verdi ki etrâf beyleri ve sâir Müslümanlar Celâleddîn’le dostluk edeler.²⁰³ Ve Celâleddîn Atabeg Muzafferüddîn²⁰⁴ ile Azerbaycan’da dostluk etti. Ve yardım edip Mengli²⁰⁵ ki Irak hâkimi idi. Onun cengine vardı ve bir yıl bir ay bile oldu. Ve hizmetler etti. Mengli makhûr olduktan sonra Atabeg, Ebher’i ve Zencan’ı Celâleddîn’e verdi. Nice zamâna değin o şehirler onun hükmünde oldu. Celâleddîn²⁰⁶ altı yüz on sekizinci senede (618/1221-1222) ishalden geçti.²⁰⁷ On bir buçuk yıl pâdişâhlık etti. Ve derler ki avretleri ve kız kardeşi zehir verdi. **Hüdâvend Alâreddîn** Muhammed bin Celâleddîn²⁰⁸ atası vefât ettikten sonra dokuz yaşında idi. Atası mezhebin terk edip sünni mezhep oldu. Müslümanlara ri‘âyet etti. Bâliğ olduktan sonra dimâği muhtel olup **(234a)** mâyi hülyaya²⁰⁹ mübtelâ oldu. Kimse tedbîr ve ‘ilaca kâdir olamadı. İlhâd ziyâde olup envâ’-ı fesâdlar fiskdan ve kuttâ’-ı tarîkden ‘âlem doldu.²¹⁰ Haklarından gelmeye kâdir olamadı. Oğlu ile kendi arasına buğz²¹¹ düştü. Birbirinin canına kasdettiler.²¹² Ve Alâeddîn’in bir mahbûbu vardı. Hasan-ı Mâzenderânî derlerdi.²¹³ Sakalına ak düşmüştü. Onunla²¹⁴ livâtâ eylerdi. Ve kendi câriyelerinden ona bir câriye vermişti. Her kaçan murâd edinse birbiri yanında cimâ’a mübâşeret ederdi. Hasan-ı Mâzenderânî²¹⁵ ‘âciz kalmıştı.²¹⁶ Bir gün Alâeddîn’in oğlu Hurşahâ şikâyet edip²¹⁷ ahvâli i‘lâm etti. O²¹⁸ sükût ettiğinden bu şöyle fehm etti ki, katline rızâ verdi. Bir gün Alâeddîn mülhid mest²¹⁹ yatarken Hasan-ı Mâzenderânî onu depeledi.²²⁰ Şevvâl âhirinde altı yüz elli üçüncü senede (Şevval 653/Kasım 1255) beş yıl bir ay pâdişâhlık etmişti. Ve²²¹ kırk beş yaşında idi. Mevlânâ Şemsüddîn Eyyûb Tavsi bu iki beyti ona mersiye dedi. Beyt: “Çün be vakt kabz ruheş dîd ‘Azrâ’il mest. Berd sûy-ı kamterîrân tâ himâreş peşkenend. Kâsedârân cehennem amednûş penşbâz. Tâ neşât dostkâmı

¹⁹² “Hasan bin Namver” *Müellif nüshası*, s. 420.

¹⁹³ “ervâh-ı habîsesini sicîl tamusuna ergürdü.” *Beyazıt nüshası*, v. 263a.

¹⁹⁴ Beşinci İsmâîlî Nizârî hükümdarı Nureddin Muhammed’dir. (561-607/1166-1210). Bkz. Daftary, *age*, s. 460; Arayancan, *age* ss. 91-93.

¹⁹⁵ “Bu habîsin...” *Beyazıt nüshası*, v. 262a.

¹⁹⁶ “çok canlar telef eyleyeb...” *Beyazıt nüshası*, v. 262a.

¹⁹⁷ “beş” olacak. Muhammed bin Hasan’ın kırk dört yahut kırk altı yıl pâdişâhlık yaptığı bilinmekte olup *Terceme-i Târîh-i Güzide*’nin Nuruosmaniye nüshasında “altı” ibaresi ile bir yazım hatası yapılmıştır. Bkz. Cüveynî, *age*, ss. 558-559; Arayancan, *age*, s. 91.

¹⁹⁸ “sakat tamusuna...” *Beyazıt nüshası*, v. 263a.

¹⁹⁹ Altıncı İsmâîlî Nizârî hükümdarı (607-618/1210-1221). Bkz. Daftary, *age*, 460; Arayancan, *age*, ss. 95-97.

²⁰⁰ “Celâleddîn’in...” *Beyazıt nüshası*, v. 263a.

²⁰¹ “her ne tarafta ne kadar kitâbları var ise...” *Beyazıt nüshası*, v. 263a.

²⁰² “izzet ü ikrâm...” *Beyazıt nüshası*, v. 263b.

²⁰³ “dostluk eyleyüb i ‘tibâil edeler...” *Beyazıt nüshası*, v. 263b.

²⁰⁴ İldeniz atabeyi (607-622/1210-1225). Bkz. Daftary, *age*, s. 570; Ahmet Taşağal, “Özbek”, *DİA*, C. 34, TDV Yayınları, İstanbul 2007, ss. 106-107.

²⁰⁵ Muzafferüddin Özbek’in Irak-ı Acem’deki yardımcısıdır. Başkaldırarak bağımsızlık iddiasında bulunmuş ve Muzafferüddin Özbek 1215’te Hemedan yakınlarında yapılan savaşta Irak, Suriye ve muhtelif emirlerle birlikte Nizârî hükümdarı Celâleddin Hasan’ın da yardımıyla isyanı bastırmıştır. Bkz. Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, II, çev. Ahmed Ateş, TTK Yayınevi, Ankara 1999, s. 371; Daftary, *age*, ss. 570-571.

²⁰⁶ “hazretleri...” *Beyazıt nüshası*, v. 263b.

²⁰⁷ “rahmetullâhi aleyh rahmeten vâsi’a...” *Beyazıt nüshası*, v. 263b.

²⁰⁸ Yedinci İsmâîlî Nizârî hükümdarı. (618-653/1221-1255) Bkz. Daftary, *age*, 460; Arayancan, *age*, ss. 99-103.

²⁰⁹ “malihulya...” *Müellif nüshası*, s. 421.

²¹⁰ “Türlü fesatlar, kan dökmek, hırsızlık yapmak, yol kesmek, fitne ve fücür ve sapıklık ortaya çıktı.” *Müellif nüshası*, ss. 421-422.

²¹¹ “...ve adâvet...” *Beyazıt nüshası*, v. 264a.

²¹² “fırsat gözetdilerdi kim birbirin telef...” *Beyazıt nüshası*, v. 264a.

²¹³ “...kârı müddet-i vâfire Alâeddîn’in hizmetinde olurlar idi.” *Beyazıt nüshası*, v. 264a.

²¹⁴ “bu Alâeddîn habîsi...” *Beyazıt nüshası*, v. 264a.

²¹⁵ “tâb-ı tuvânı kalmayıp...” *Beyazıt nüshası*, v. 264a.

²¹⁶ “kendi kendine fikr eyledi...” *Beyazıt nüshası*, v. 264a.

²¹⁷ “nedir bu sizin pederinizin elinden benim çektiğim ki bunca müddet-i vâfirde beri bu âna gelince kadar ki bundan el çekmeyip kendinden günah-ı muzır oluyor. Ben bu hâle geldim ve sakalıma dahî ak düştü. Nedir bu benim hâlim deyü...” *Beyazıt nüshası*, v. 264a-264b.

²¹⁸ “çün Alâeddîn bu maddeleri birer birer dinleyip ve anlayıp...” *Beyazıt nüshası*, v. 264b.

²¹⁹ “sarhoş ve mest-i sergerdân olduğu halde lâ yu’kal kendine mâlik olunmayıp meyyit gibi yaturken...” *Beyazıt nüshası*, v. 264b.

²²⁰ “esfel-i sâfilin tamusuna dahî pühân eyleyip” *Beyazıt nüshası*, v. 264b.

²²¹ “sinn-i keriheleri...” *Beyazıt nüshası*, v. 264b.

derkenâreş beşkenend.”²²² **Hudâvend Rükneddîn** Hurşâh bin Alâeddîn atasından sonra pâdişâh oldu. Atasının kanını kendine töhmet etmesinler diye Hasan Mâzenderânî oğlu ile depeledi. Ve kal’a-i Şahrûd ve Halhal’a leşker gönderdi. Ve feth ettiler. Ve katl-i ‘âm eyledi. Bir yıldan sonra Hülâgû Hân onun üstüne cenge geldi. Azîm ceng ettiler. Gördü Hurşâh mukâvemeti tâkât yok. Kal’a-i Meymûn’dan taşra gelip Hülâgû Hân’a mutâva‘at etti. Hülâgû Hân emr eyledi. **(234b)** kılâ‘-ı Mülâhide’yi harâb ettiler. Bir ay içinde elli kal’a harâb ettiler. Alamut ve Meymûnzer²²³ ve Lârid²²⁴ ve Surus ve Serhzerk²²⁵ ve Sere²²⁶ ve Behramzer ve Ahenguh ve Savran ve Tâc ve Şemîran ve Firdevs ve Mansûriyye²²⁷ dahî bunlar emsâl kal’aları musahhar edip harâb ettiler. Ve Mülâhide kıl’alarından hiç ma‘mûr kal’a komadılar. Kal’a-ı Girdkuh ve Lenbeser nice zamândan sonra musahhar oldu. Ve İsmâiliyyân Devleti pâyâna erişti. Ve halk-ı cihân bunların cevri u zulmünden halâs buldu. Kal’a-i Alamut Mülâhide’nin tahti idi. Mütevekkil halife zamânında iki yüz kırkıncı senede (240/855) Hasan bin Zeyd el-Bâkırî ki ol vilâyetin pâdişâhi idi. Onun emriyle bünyâd örülmüştü. Dört yüz on yıl ma‘mûr oldu.

SONUÇ

Bu çalışmada Kanûnî Sultan Süleyman devrinde (1520-1566), şehzade Bayezid’e sunulan *Terceme-i Târih-i Güzide*’nin, İsmâililer kısmının tenkitli neşri yapılarak XVI. asır Osmanlı tarih yazımı evreninde Nizârî İsmâilîlerine bakışa dair ipuçları değerlendirilmiştir. Kaynak metin ve tercümelerde, Hasan Sabbâh da dâhil olmak üzere diğer Nizârî idarecileri ve halkları şeriaten ayrılan, delâlete düşen sapkın bir mülhid tâifesi olarak gösterilmiştir. Bu bağlamda Nizârî İsmâilîleri ile ilgili kaynak metin ile tercüme nüshalar büyük ölçüde örtüşmektedir. Ancak metinde geçen bazı ifadeler ve eklemeler dönem tarih yazımı hakkında da fikir vermektedir. Örneğin Hasan Sabbâh’ın faaliyetlerine başlaması ve Alamut Kalesi’ni ele geçirmesi tercüme nüshalarda daha detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bunun dışında asıl dikkat çekici husus İsmâilîlik konusuna bakışa dair ipuçlarının da tespit edilebilmesidir. Nitekim Hasan bin Muhammed ve Hüdâvend Alâeddîn için kullanılan yergi ve hakaret ifadeleri; Mu‘tezile ile Şîilik arasında kurulan münasebet; Celâleddîn Hasan bin Muhammed için kullanılan övgü ifadeleri, dönem Osmanlısında Safevî Devleti’nin Şîilik propagandası karşısında beş asır önce sünnî Selçuklu hanedanına karşı mücadele eden Nizârî İsmâilîleri üzerinden yapılan kavramsal kategorizasyonun bir devamı gibidir. Burada hiç şüphesiz Safevîlere karşı yürütülen askerî ve siyasî mücadelenin sünnî medrese İslâmı temelli kültürel yönünün doğurduğu hâmi-kul yahut patronaj ilişkisinin de etkili olduğu düşünülebilir. Bir diğer ifadeyle bu durumun, devrin Osmanlısında Safevîlere karşı yürütülen siyasî ve askerî mücadeleye ilave olarak Safevî tarikatının Anadolu’da yayılma eğilimine karşı Şîi cereyanlara gösterilen tepkinin tarih yazımında görülen bir yansıması olduğu açıktır. Celâleddîn Hasan için kullanılan olumlu ifadeler ise, İsmâilî geleneğe mensup bir hanedandan çıkan sünnî bir hükümdarın dönemin sünnî Osmanlı tarih yazım evreninde takdir edilmesi olarak görülebilir. Son tahlilde tercümede geçen söz konusu ifadeler, dönemin saray ve halk tabakasında İsmâilîlik üzerinden Şîilik ile ilgili okurun dinî eğilimlerini şekillendirme ve ortak bir bilinç oluşturma çabası olarak da değerlendirilebilir. Bu durum, mesajı okur kitlesine daha net ifade etme arzusunu ve kaynak metnin tercüme üzerinden okuyucu için yeniden biçimlendirildiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

1. Yazmalar ve Ana Kaynaklar

CÜVEYNÎ, Alâaddin Ata Melik, *Tarih-i Cihangüşa*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

KAZVÎNÎ, Hamdullâh Müstevfî-i, *Târih-i Güzide (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçûkiyân)*, yay. Haz. Ayşe Ayna vd., edt. Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.

KAZVÎNÎ, Hamdullah Müstevfî-i, *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018.

RÂVENDÎ, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, II, çev. Ahmed Ateş, TTK Yayinevi, Ankara 1999.

REŞİDÜDDİN FAZLULLAH, *Câmiu’t-Tevârih*, çev. İsmail Aka vd., Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm Koleksiyonu, nr. 718. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/654413>.

²²² “Azrail onun ruhunu alırken onun sarhoş olduğunu gördü. Sarhoşluğunun geçmesi için onu yanlarında suya götürdüler. Neşe ve dostluk içinde gitmesi için Cehennem hizmetçileri onu karşıladılar.” *Nuruosmaniye nüshası*, v. 234a.

²²³ “Meymundiz” *Müellif nüshası*, s. 423.

²²⁴ “Lâr” *Müellif nüshası*, s. 423.

²²⁵ “Sorhe, Dizek” *Müellif nüshası*, s. 423.

²²⁶ “Pire” *Müellif nüshası*, s. 423.

²²⁷ ‘Mansurakuh’, Bkz. Arayancan, *age*, s. 54.

XVI. YÜZYIL OSMANLI TARİH YAZIMI EVRENİNDE NİZÂRÎ İSMÂİLÎLERİ: TERCEME-İ TÂRİH-İ GÜZİDE ÖRNEĞİ

Târîh-i Güzide Tercümesi, Beyazıt Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu, nr. V3450. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/548837>

Yaküb Paşa, *Terceme-i Târîh-i Güzide*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3213, 2 Ramazan 955. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/176741>.

2. Araştırma Eserleri

ABDUH KÂSİM, Kâsım, “Mansûr el-Fâtımî”, *DİA*, C. 28, TDV Yayınları, İstanbul 2003, ss. 8-9.

ARAYANCAN, Ayşe Atıcı, *Hasan Sabbah ve Alamut*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2022.

ATÇIL, Abdurrahman, “The Safavid Threat and Juristic Authority in the Ottoman Empire During the 16th Century.”, *International Journal of Middle East Studies* 49, no. 2 (2017): 295-314.

AY, İsmail, “İsmâilî Davasında Bir Politik Söylem Olarak Musta’lî Nizârî Ayrılığı ve Nizârîliğin Doğuşu”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16/1, Haziran (2023): 66-67. 10.46790/erzisosbil.1266074.

BİLGİN, Orhan, “Ata Melik Cüveynî”, *DİA*, C. 8, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 140.

BUCKLEY, R. B., “İlk Dönem Şii Gulatı”, çev. Mehmet Atalan, Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 10(2), 2005, s. 137-159.

ÇUBUKÇU, Asri, “Muiz-Lidînillâh”, *DİA*, C. 31, TDV Yayınları, İstanbul 2020, ss. 96-98.

DAFTARY, Farhad, *İsmaililer*, çev. Ahmet Fethi, Alfa Basım Yayın, İstanbul 2017.

FAYDA, Mustafa, “Askalân”, *DİA*, C. 3, TDV Yayınları, İstanbul 1991, ss. 487-488.

GÖKSU, Erkan, “Târîh-i Güzide’ye Göre Rûm (Anadolu) Selçukluları”, *Nüşa*, 8/27, (2008/II), ss. 23-32.

GÖKSU, Erkan, “Târîh-i Güzide’ye Göre Samaniler”, *Türk Kültürü*, (2011/2), ss. 151-174.

GÜNER, Ahmet, “Hâfız-Lidînillâh”, *DİA*, C. 15, TDV Yayınları, İstanbul 1997, ss. 108-110.

GÜNER, Ahmet, “Kâim-Biemrillâh el-Fâtımî”, *DİA*, C. 24, TDV Yayınları, İstanbul 2001, ss. 211-212.

HAREKÂT, İbrahim, “Mağrib”, *DİA*, C. 27, TDV Yayınları, Ankara 2003, ss. 314-318.

İmparatorluk Tarihinin Kalemli Muhafızları Osmanlı Tarihçileri (Ahmedî’den Ahmed Refik’e), haz. Necdet Öztürk; Murat Yıldız, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013.

KALLEK, Cengiz, “Dâmegânî”, *DİA*, C. 8, TDV Yayınları, İstanbul 1993, ss. 453-454.

KAYHAN, Hüseyin, “Müstencid-Billâh”, *DİA*, C. 33, TDV Yayınları, İstanbul 2006, ss. 143-145.

KRSTIĆ, Tijana, *Osmanlı Dünyasında İhtida Anlatıları (15.-17. Yüzyıllar)*, çev. Ahmet Tunç Şen, Kitap Yayınevi, İstanbul 2015.

KRSTIĆ, Tijana, “Historicizing the Study of Sunni Islam in the Ottoman Empire, c. 1450-c. 1750”, *Islamic History and Civilization*, Volume: 177, 2021, pp. 1-27.

Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, haz. Hayreddin Karaman vd., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.

ÖZ, Mustafa, “Hâkim-biemrillâh”, *DİA*, C. 15, TDV Yayınları, İstanbul 1997, ss. 199-201.

ÖZ, Mustafa, “Ubeydullâh el-Mehdî”, *DİA*, C. 42, TDV Yayınları, İstanbul 2012, ss. 23-25.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Âmir-Biahkâmillâh”, *DİA*, C. 3, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s. 68.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Azîz-Billâh”, *DİA*, C. 4, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s. 346.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Hamdullah el-Müstevfi”, *DİA*, C. 15, TDV Yayınları, Ankara 1997, ss. 454-455.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Müstansır-Billâh el-Fâtımî”, *DİA*, C. 32, TDV Yayınları, İstanbul 2006, ss. 119-121.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Târîh-i Güzide”, *DİA*, C. 40, TDV Yayınları, İstanbul 2011, ss. 82-83.

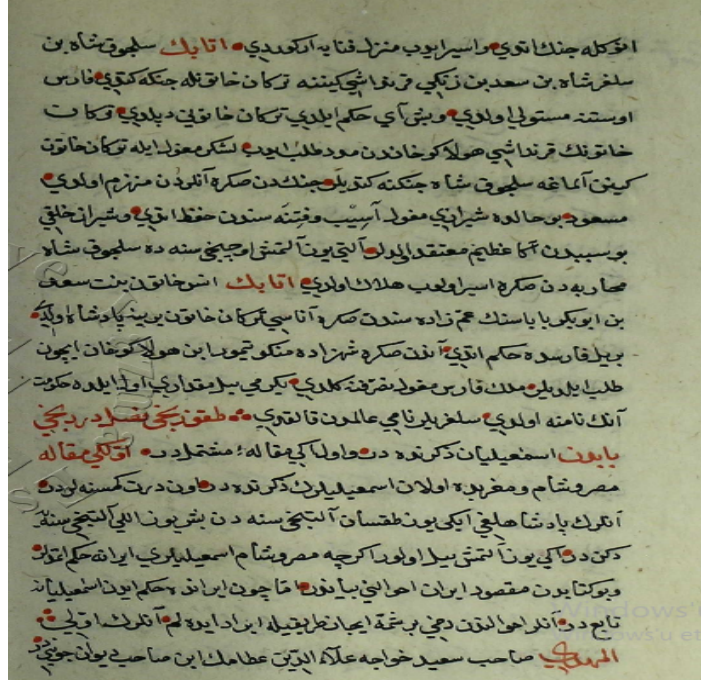
ÖZCAN, Azmi, “Kandehar”, *DİA*, C. 24, TDV Yayınları, İstanbul 2001, ss. 293-294.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Rey”, *DİA*, C. 35, TDV Yayınları, İstanbul 2008, ss. 40-41.

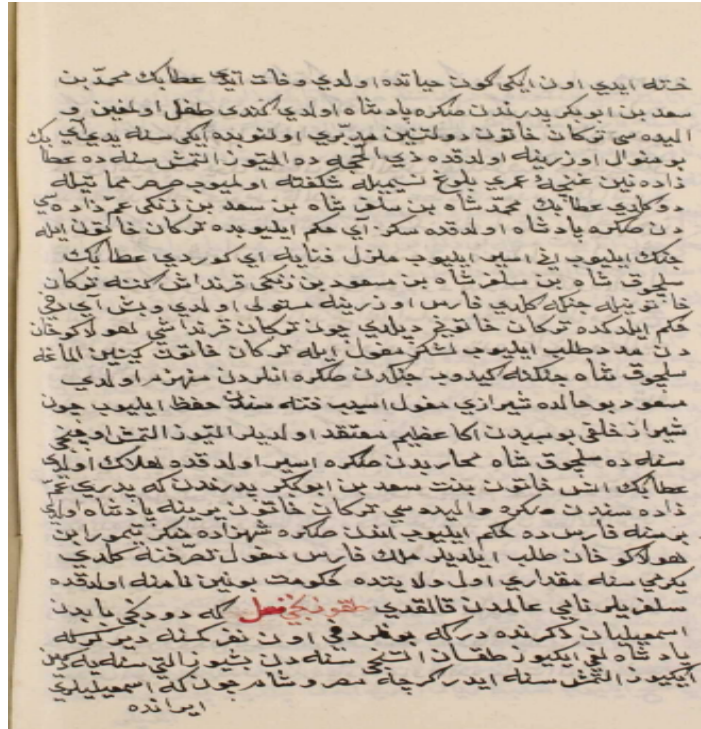
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Târîh-i Cihângüşâ”, *DİA*, C. 40, TDV Yayınları, İstanbul 2011, ss. 77-79.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, *Selçuklular I*, İSAM Yayınları, İstanbul 2013.
- ÖZKUYUMCU, Nadir, “İfrikiye”, *DİA*, C. 21, İstanbul 2000, ss. 515-516.
- ÖZKUYUMCU, Nadir, “Musta’lî-Billâh el-Fâtîmî”, *DİA*, c. 32, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s. 115.
- ÖZTÜRK, Murat, “Zâfir-biemrillâh”, *DİA*, C. 44, TDV Yayınları, İstanbul 2013, ss. 69-70.
- ÖZTÜRK, Murat, “Zâhir el-Fâtîmî”, *DİA*, C. 44, TDV Yayınları, İstanbul 2013, ss. 88-89.
- SEVİM, Ali, “Garsünni‘me”, *DİA*, C. 13, İstanbul 1996, ss. 386-387.
- SHAFIR, Nir, “How to Read Heresy in the Ottoman Worlds”, *Islamic History and Civilization*, Volume: 177, 2021, pp. 196-231.
- SPULER, Bertold, “Hamd Allah Mustawfî Kazwini”, *EI*, C. III, E. J. Brill, Leiden 1986, s. 864.
- ŞEŞEN, Ramazan, “Âdîd-Lidînillâh”, *DİA*, C. 1, İ TDV Yayınları, İstanbul 1988, ss. 374-375.
- TAŞAĞIL, Ahmet, “Özbek”, *DİA*, C. 34, TDV Yayınları, İstanbul 2007, ss. 106-107.
- TOGAN, Zeki Velidi, “Hamdullah Müstevfî”, *İA*, C. 5. 1. Kısım, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1987, ss. 186-188.
- YAYLA, Mustafa Altuğ, “Lamiî Çelebi ve Onun Maktel-i Âl-i Resûl’u: 16. Yüzyıl Vaizlerinden Molla Arab’ın Maktel Karşıtlığına Yakından Bakmak”, *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı III*, edt. Hümeysra Dinçer; Ümit Güneş, İlmî Etütler Derneği, İstanbul 2015, ss. 155-162.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

Ekler:

Ek 1. Terceme-i Tarih-i Güzide'nin İsmâilîler'e ait dördüncü bâbının dokuzuncu faslının ilk sayfası (Nuruosmaniye nüshası, v. 227b)

Ek 2. Terceme-i Tarih-i Güzide'nin İsmâilîler'e ait dördüncü bâbının dokuzuncu faslının ilk sayfası (Beyazıt Nüshası, v. 255b).